وەهاب ئاغای ڕەواندزی

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کێبڕ

د. ئەحمەد حەمەدئەمین

وەهاب ئاغای ڕەواندزی

١٩٠٩- ١٩٧٢

توێژینەوەیەکی مێژووییە لە ژیان و ڕۆڵی سیاسی و نیشتمانی

هەواڵنامەی کتێب

هەولێر - ٢٠١٦

- ناوی کتێب: وەهاب ئاغای ڕەواندزی ١٩٠٩-١٩٧٢
- نووسینی: د. ئەحمەد حەمەدئەمین
- نەخشەسازی ناوەوە: ڕەوان
- نرخ: ٢٠٠٠ دینار
- چاپی یەکەم ٢٠١٦
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپخانە: هێڤی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٥١٤) ساڵی ٢٠١٦ دراوەتێ

هەموو مافێکی بۆ نووسەر پارێزراوە

ناوەڕۆک

پێشەکی: ٧
بەشی یەکەم: سەرەتایەک دەربارەی ناو و نازناو و ژیانی.... ١١
تەوەری یەکەم: ڕەچەڵەک و بنەماڵەی وەهاب ئاغا............ ١٣
تەوەری دووەم: وەهاب ئاغا و شوێنگەی پەروەردەکردنی ١٧
پەراوێزەکانی بەشی یەکەم ٢١
بەشی دووەم: وەهاب ئاغا و چالاکییە سیاسی و ٢٩
تەوەری یەکەم: ڕۆڵی وەهاب ئاغا لە کۆمەڵە و ٣١
تەوەری دووەم: ڕۆڵی وەهاب ئاغا لە بەندیخانە و ٤١
پەراوێزەکانی بەشی دووەم ٥١
ئەنجام ٦٧
لیستی سەرچاوەکان ٦٩
پاشکۆکان ٧٧
ملخص البحث باللغة العربية ٩٠
کورتەی باسەکە بە زمانی ئینگلیزی (Abstract)............... A

هەوالنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان بە هەوڵ و ماندووبوونی زۆرێک لە تێکۆشەران و نیشتمانپەروەران ئەنجامدراوە، بەڵام لە زۆربەی کاتەکاندا تێکۆشانی هەندێکیان لە لاپەڕەکانی مێژووی خەباتدا باسی لێوە نەکراوە. یاخود مافی خۆی نەدراوەتێ. لێرەشدا دەتوانرێت بوترێت خەبات و تێکۆشانی وەهاب ئاغای ڕەواندزی دەچێتە چوارچێوەی ئەوانەی کە شتێک لە بارەیانەوە نووسراوە، کەچی مافی تەواوی پێ نەدراوە و لە باسێکی ئەکادیمی وادا لێی نەکۆڵدراوەتەوە و پەردە لەسەر لایەنە شاراوەکانی هەڵنەدراوەتەوە. ئێمەش بە ئامانجی دەرخستنی لایەنە شاراوەکانی ژیانی و ڕاستکردنەوەی هەندێک زانیاری نێو سەرچاوەکان دەربارەی کەسێتی و کار و چالاکییەکانی ئەو ئەرکەمان گرتۆتە ئەستۆ.

بێ گۆمان بە ئەستۆ گرتنی کارێکی وا زۆرێک ئاستەنگ دێنێتە پێشەوە، وەکو پەرت و بڵاوی زانیاری نێو سەرچاوەکان و کەم باسکردنیان، کە هیلاکی و گەڕان و کاتێکی زۆری پێویستە. ئەوە لە لایەک، لە لایەکی دیکەوە. بەشێکی توێژینەوەکە کاری مەیدانی گەرەکە، ئەوەش هەروا ئاسان نییە، لەبەر ئەوەی هەندێک لە کەسایەتییەکانی نزیک بە ناوبراو نەماون، یاخود ماون و زانیاری باش نادەن. یان لەبەر خەریک بوونیان بە کاری گەورەی حزبی و حکومی بەردەست کەوتنیان زەحمەتە، بەڵام هیچ یەک

لەو ئاستەنگانە باسمان کردن نەبوونە هۆکاری بە ئەنجام نەگەیاندن و نەهێنانە بەرهەمی ئەو توێژینەوەیە، کە لە پێشەکییەک و دوو بەش و ئەنجامێک پێکدێت.

بەشی یەکەم کە لە دوو تەوەر پێکهاتووە: تەوەری یەکەم تەرخان کراوە بۆ باسکردنی مێژووی بنەماڵەی وەهاب ئاغا و ساغکرنەوەی مێژووی لە دایکبوونی و ئاستی خوێندەواری ناوبراو. لە تەوەری دووەمدا ئاماژە بۆ کاریگەری ئەو ژینگەیە کراوە، کە نەخشی لە ژیانی وەهاب ئاغا کێشاوە و فاکتەرێک بووە بۆ هاندان و پێگەیاندی.

بەشی دووەم دوو تەوەر دەگرێتە خۆی. لە تەوەری یەکەمدا سەرەتای کاری رێکخراوەیی وەهاب ئاغا لە کۆمەڵەی یاریدەدەران و حزبی هیوا باسکراوە، لەگەڵ هاوکاری و هەماهەنگی بۆ مەلا مستەفای بارزانی لە دوای گەڕانەوەی لە ساڵی١٩٤٣دا بۆ ناوچەی بارزان و ئەنجامدانی شۆڕشەکەی، هەروەها هەر لەو تەوەرەیە ئاماژە بە کار و چالاکییەکانی وەهاب ئاغا لە کۆماری کوردستانیش دەکرێت. لە تەوەری دووەمدا ئاماژە بە کار و چالاکییەکانی وەهاب ئاغا لە کاتی بەندییتی کراوە لەگەڵ ماوەی دوای ئازاد بوونی. ئینجا پەنجە خراوەتەوە سەر کار و چالاکییەکانی لە کاتی شۆڕشی ئەیلوولدا.

بۆ بەرهەم هێنانی ئەو توێژینەوە پشت بە ژمارەیەک سەرچاوە بەستراوە، وەکو ئەنجامدانی دیمانەی تایبەت لەگەڵ دۆست و نزیکەکانی وەهاب ئاغا، کە زۆرێک لە وان هاوشان

لەگەڵیدا بووینە و ئاگاداری کارەکانین. ئەوە سەرەڕای ژمارەیەک سەرچاوە، کە لە ڕیزبەندی سەرچاوەکاندا ئاماژەیان بۆ کراوە.

دیارە ئەو توێژینەوەیە لە کەموکورتی بە دوور نییە، ڕەخنە و تێبینیان لە خۆیدا دەگرێت، بۆیە دەخوازین بە چاوێکی ڕەخنەگرانەوە سەیر بکرێت، بۆ ئەوەی لە کەموکورتییەکان ئاگادار بکرێینەوە. خوای گەورە پشت و پەنای هەموو لایەکمان بێت.

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کیژ

بەشی یەکەم

سەرەتایەک دەربارەی ناو و نازناو و ژیانی

وەهاب ئاغای ڕەواندزی

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کێژ

تەوەری یەکەم: ڕەچەڵەک و بنەماڵەی وەهاب ئاغا

وەهـاب ئاغـای ڕەوانـدزی نـاوی تـەواوی عەبدولوەهاب کـوڕی محەمـەد عـەلی ئاغـا کـوڕی برایم ئاغـا کـوڕی عەبدوڵڵا ئاغایـە[١]، ڕەچەڵەکیان بۆ ناوچەی ئاکۆیانی سەر بە ڕەواندز دەگەڕێتەوە[٢]، دایکـی نـاوی عائیشـه خانـه و خوشـکی میـر محەمەدئـەمینی دەرگەڵەیە و ژنی دووەمی محەمەد عەلی ئاغایە[٣]، ناوبراو بە وەهاب ئاغای ڕەواندزی یا کاک وەهاب ناوی دەرکردووە[٤].

وەهـاب ئاغـا سـاڵی ١٩٠٩ لـه گـەڕەکی کاولۆکـان لـه ڕەوانـدز لە دایکبووە. جێگای ئاماژە بۆ کردنە سەبارەت بە مێژووی لە دایکبـوونی وەهـاب ئاغـا تـاوەکو ئێسـتاکە لـە سـەرچاوەکاندا بیـروڕای جیـاواز بـەدی دەکرێت، ئەمـەش بـە هـۆی ئـەوەی نووسـراوێکی فـەرمی لەبـەر دەسـتدا نییـە، تـاوەکو مێـژووی لـە دایکبوونی بسەلمێنێت.

سـەرچاوەیەک ئامـاژە بۆ سـاڵی ١٩٠٤دەکـات[٥]، سـەرچاوەش هەیە سـاڵی ١٩٠٩ ی پێ ڕاسـترە[٦]، بـەڵام سـەرچاوەیەکی دیکـە سـاڵی١٩١٢ بـە سـاڵی لـە دایکبوونی دەداتـە قەڵـەم[٧]، کـەچی لـە لایەکی دیکە ئاماژە بۆ ساڵی ١٩٢٧ دەکرێت[٨]. بۆ ساغکردنەوەی ئەو بابـەت لـە دیمانەیـەکدا هـەڵگوردی کـوڕی سـاڵی ١٩٠٩ی بە پەسـندتر زانـی، بـە بەڵگـەی ئـەوەی زۆر جـار وەهـاب ئاغـا لـە دانیشتنەکانیدا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، ساڵی گرانی باش بەبیر هاتووە، لەم بارەشەوە هەڵگورد ئاماژەی بۆ ئەوەی کرد: " **ئەگەر**

ساڵی ١٩٠٩ لە دایکبوو بێت، کەواتە ساڵی ١٩١٧ کە ساڵی گرانییە تەمەنی وەهاب ئاغا هەشت ساڵان بووە، خۆ ئەگەر ساڵی ١٩١٢ لە دایکبوو بێت ئەوە ئەو کات تەمەنی پێنج ساڵان بووە، بۆیە ئەستەمە تەمەنی پێنج ساڵی هەموو باسەکانی وا لەبیر مابێت، بۆیە ساڵی ١٩٠٩ پەسندترە". بۆ پشت ئەستورکردنی ڕاکەی هەڵگوردی کوڕی سەربوردەیەک، لە ژیانی محەمەد عەلی ئاغا دەبێتە پاڵپشت بۆ ڕاستکردنەوەی مێژووی لە دایکبوونی وەهاب ئاغا. ئەویش بەندکردنی محەمەد عەلی ئاغایە لە شەوی یەکەمی زاوایەتی لەگەڵ کۆمەڵێک پیاوی ناوچەی ڕەواندز، بە تۆمەتی کوشتنی پیاوێکی دەسەڵاتداری عوسمانی، کە لە سەرچاوەکاندا سەربوردەی ئەو تۆمەتبازی و بەندکردنە بۆ ساڵی ١٩٠٤ دەبردرێتەوە، ماوەی بەندکرنەکەشیان بە دوو ساڵ لە قەڵەم دراوە(نەک وەکو ئەوەی عارف حەسەن خەیلانی و هەڵگوردی کوڕی ماوەی بەندکرنەکەیان بە حەوت ساڵ خەملاند)[٩]، ئیتر ئەگەر محەمەد عەلی ئاغا ساڵی ١٩٠٤ بەند کرابێت و ساڵی ١٩٠٦ ئازاد بووبێت، ئەوە ساڵی ١٩٠٩ بۆ ساڵی لە دایکبوونی وەهاب ئاغا لە ڕاستی نزیکترە، بە بەڵگەی ئەوەی دووەمین منداڵی باوکییەتی.

وەهاب ئاغا خوێندنی سەرەتایی لە ڕەواندز تەواوکردووە، دواتریش بە مەبەستی تەواوکردنی خوێندن لە سەرەتای ساڵانی سییەکانی سەدەی ڕابردوودا ڕووی کردۆتە شاری هەولێر، کەچی لەبەر خراپی بارودۆخی ئەوکاتە و تێکەڵاوبوونی بە

کاروباری سیاسیی نەیتوانیوە خوێندن تەواو بکات[١٠]، بەڵام ئەمە نەبۆتە ڕێگر لەبەردەم ئەوەی پەرە بەلایەنی خوێندەواری خۆی نەدات، ئەگەر بزانیین زۆر حەزی لە خوێندنەوە کردووە و لەماڵەوە خاوەنی کتێبخانەیەکی خنجیلانە بووە و شارەزایی لە زمانەکانی عەرەبی، فارسی، تورکی عوسمانی و ئینگلیزیدا هەبووە[١١].

وەهاب ئاغا بە بەڕێکردنی تەمەنی لاویەتی و گەیشتنی بە تەمەنێک، کە لە ناو کۆمەڵگای کوردەواری پێیدەوترێت قەیرەیی، ئینجا ژیانی هاوسەرگیری لە سەرەتای چلەکانی سەدەی بیستەم پێکهێناوە، ژنی یەکەمی بە ناوی حەبیبەخان کچی میر محەمەدی دەرگەڵە بووە، دواتریش ژنێکی دیکەی بە ناوی زولێخاخان هێناوە، بەڵام کاتێک دوای نسکۆهێنانی شۆڕشی بارزان (١٩٤٣-١٩٤٥) [١٢]و ئاوارەبوونی بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداری کردنی لە کۆماری کوردستان، لەوێشدا ژنێکی دیکە بە ناوی دووڕییەخان هێناوە، کە بە ڕەچەڵەک لە کوردەکانی باکووری کوردستان بووە[١٣].

پێکهاتەی خێزانی وەهاب ئاغا، جگە لەوەی کە لە ژنی یەکەمی دوو منداڵی دەبێت و هەر بە منداڵی کۆچی دوایی دەکەن، لە دوو ژنەکەی دیکەش شەش کوڕ و چوار کچی دەبێت، بە ناوەکانی (گەلاوێژ، هیوا، لاجان، موکریان، ئازاد، پشتیوان، بێریوان، فەیلی، هەڵگورد، ئاری).

جێگای ئاماژە بۆ کردنە وەهاب ئاغا کاریگەری بە سەر نەوەی دوای خۆی نەخشاندووە و هەمیشە بە تەنگ ئەوەوە بووە بە بیرێکی کوردانە پەروەردەیان بکات، بەڵام بەردەوامبوونی ململانێی کردن لەگەڵ ژیان و تووشبوونی بە نەخۆشی دڵ لە ٦ی شوباتی ١٩٧٢ لە ڕۆژێکی بەفراوی و سەرما و سۆڵی زستان کۆچی دوایی کردووە و لە دێی ئۆمەراوەی سەر بە ناوچەی باڵەکایەتی بە خاک سپێردراوە[١٤].

هەوڵنامەی کتێب

تەوەری دووەم: وەهاب ئاغا و شوێنگەی پەروەردەکردنی

وەهاب ئاغا سەرەتای منداڵییەتی پەروەردەی ناو ماڵێک بووە، کە بریتی بووە لە ماڵی پیاوێکی ئاغا و خوا پێدراو، بۆیە کاریگەری دیوەخان و هاتنی جۆرەها میوان کاری کردۆتە سەر چۆنییەتی بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتکردنی، چونکە شوێنی ڕەواندز بە گشتی و جوندیان بە تایبەتی وەکو ناوچەیەکی هاوینەهەوار هەمیشە شوێنی حەسانەوەی گەورە پیاوانی حکومەتی عیراقی و ئینگلیزەکان بووە، بەتایبەت دیوەخانەکەی محەمەد عەلی ئاغا[١٥]. لێرەشدا تێکەڵاوبوونی ئەو جۆرە دانیشتنانە و بینینی ئەو جۆرە کەسایەتییانە بە هەر شێوەیەک بێت کاریگەری خۆی کردووە لەسەر بەرزبوونەوەی ئاستی بیرکردنەوەیدا. ئیتر هەر ئەمەش دواتر بە تەواوەتی لە ژیانی وەهاب ئاغا ڕەنگی داوەتەوە، بۆیە هەوڵیدەدات لەم شێوازەدا وەک باوکی هەڵسوکەوت بکات. لەو بارەیەوە یەکێک لە سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکاتو دەڵێت:"**وەهاب ئاغا لەسەر قۆناغی باوکی خۆی دیوەخانێکی گەورەی هەبوو کە بۆ خزمەتی ڕێبوارەکان و بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتی ... هەموو کۆبوونەوەیەکی حزبی تێدا ئەنجام دەدرا، تەرخان کردبوو...**" [١٦]. ئەوە لەلایەک، لەلایەکی دیکەوە وەهاب ئاغا ئەگەرچی کاریگەری باوکی بەسەردا هەبووە، بەڵام ئەوە نەبۆتە ڕێگر لەبەردەم جۆری بیرکردنەوەی لە بواری پێشکەوتندا، ئەگەر بزانیین لە بیروڕای گرنگیدان بە ئنیگلیز لەگەڵ

باوکی ناکۆک بووەو بەستنی پەیوەندی پتەوی بە ئنیگلیزەکان وەکو باوکی بەباش نەزانیوە، ئەو جۆرە بیرکردنەوانەش وای کردووە بەردەوام ڕەخنە بگرێت، بە تایبەت کاتێک بەشداری لە شانۆگەری (دڵداریو پەیمانپەروەری)کرد و لە ڕۆڵی ئافرەتێکدا ڕەخنە ئاراستەی دەسەتدارانی حکومەت بە گشتی و شارەوانی ڕەزاندز بە تایبەتی کرد، کە ئەو کاتە باوکی بەڕێوەبەری شارەوانی ڕەواندز بوو[١٧].

شایەنی باسە، ڕەواندزی پایتەختی میرنشینی سۆران و زێدی لە دایکبوونی وەهاب ئاغا وەکو ناوچەیەکی گرنگ و خاوەن مێژوو، کاریگەری بەسەر زۆرێک لاوی هاوتەمەنی وەهاب ئاغا نەخشاندووە، چونکە ئەگەر تەماشا بکەین ڕووداوەکانی سەردەمی میر محەمەدی پاشای ڕەواندز(١٨١٣-١٨٣٦) ماوەیەکی زۆری بەسەردا تێپەڕنەبووە، نەوەی ئەو سەردەمە هەندێکیان لە ژیان ماون و ڕۆژانە باس و خواستی پێشکەوتنی ئەو سەردەمەیان بە گوێی نەوەی نوێدا چرپاندووە، تا پێوەی کاریگەر بن[١٨]. ئەوە لە لایەک، لە لایەکی دیکەشەوە وەهاب ئاغا لە کات و ساتێکدا لە دایکبووە، جیهان لە سەروبەندی گەلێک گۆڕانکاری مەزندا بووە. لێرەشدا کوردستان بە گشتی و ڕەواندزی زێدی وەهاب ئاغا بە تایبەتی بەشی ئەو گۆڕانکارییەیان بەر کەوتووە، بەتایبەت دوای هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨) و هاتنی سوپای ڕووسەکان بۆ ڕەواندز و کاولکاردنی شارەکە لەسەر دەستی ئەوان[١٩]. دوای ئەوەش کە جارێکی دیکە

سوپای عوسمانییەکان دەگەڕێنەوە ناوچەکە و تۆڵەی شکست خواردووی خۆیان لە خەڵکی ناوچەکە دەکەنەوە، باری ئابووری ناوچەکە بەرەو خراپی دەبەن و جۆرێک لە گرانی دێتە کایەوە، کە ئەمەش خاڵێکی دیکەی کاریگەر بووە، هەر بۆیە وەهاب ئاغا لە کۆڕ و دانیشتنەکانیدا هەمیشە وەکو دیرۆک زانێک و شایەدحالێک باسی باری ئەو سەردەمەی کردووە و ئەوەی دوپات کردۆتەوە کە ساڵانی گرانی چاک لە بیردا ماوە[٢٠].

لە ڕاستیدا، کاتێکیش جەنگ کۆتایی دێت و عوسمانییەکان لە ناوچەکەدا نامێنن و ئینگلیزەکان دێن، ماوەیەکی زۆر بەسەردا ناچێت ڕەواندز دەبێتە شوێنی ململانێی نێوان تورکەکان و ئینگلیزەکان. تورکەکان ئەوە بۆ خۆیان دەقۆزنەوە و لە ڕێگای ناردنی هێزێک بۆ ڕەواندز پروپاگەندی گەڕانەوەی ویلایەتی مووسڵ بۆ ژێر قەڵەمڕەوی خۆیان دەکەن[٢١].

دەرکردنی تورکەکان لەسەر دەستی ئینگلیزەکان لە ناوچەکە و دووبارە ڕێکخستنەوەی باری کارگێڕی و دامەزراندنی سەید تەهای نەهری (١٩٢٣- ١٩٢٩) بە قائیمقامی ڕەواندز[٢٢]، خاڵێکی دیکەی کاریگەرە بەسەر پێشکەوتنی هزری لاوانی ناوچەکە، کاتێک هەوڵی ئەوە دراوە خوێندنگا بکرێتەوە و لاوانی ناوچەکە بخرێنە بەر خوێندنەوە. وەهاب ئاغاش سوود لەو هەلومەرجە وەردەگرێت و دەچێتە بەر خوێندن، ئەو چوونە بەر خوێندنەش دەبێتە سەرەتایەک بۆ تێکەڵاوبوونی بە بیری نەتەوەیی و نیشتمانی. ئەگەر بزانین یەکێک لە مامۆستاکان لە ڕەواندز

حوسێن حوزنی موکریانی(١٨٩٠- ١٩٤٧) بووە، کە ئەوکاتە ئەرکی لە چاپدانی گۆڤاری زاری کرمانجی[٢٣] لە ئەستۆ دابووە[٢٤]. بۆیە دەتوانرێ بوترێت، هەموو ئەو ڕووداوانەی باسمان کردن کاریگەرییان کردۆتە سەر جۆری بیرکردنەوەی وەهاب ئاغا و هانی داوە بچێتە کۆڕی کار و چالاکی سیاسی و خەباتی نیشتمانی کە لە بەشی داهاتوو باسی لێوە دەکەین.

هەواڵنامەی کتێب

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

(١) عەبدوڵڵا ئاغا کە بە عەوڵا چاوەش ناسراوە، سەرلەشکری میر محەمەد پاشای میری سۆران (١٨١٣-١٨٣٦) بووە، ڕۆڵی کاریگەری لە شەڕەکان بینیوە و جێگای خۆشەویستی پاشا بووە، بەڵام دواتر لە دوای نەمانی پاشای گەورە، لەسەر دەستی ئەحمەد بەگی کوڕی مستەفا بەگ کوژراوە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر چالاکییەکانی، بڕوانە: سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی، کۆکردنەوە و لە چاپدانی دەزگای ئاراس، بەسەرپەرشتی: د.کوردستان موکریانی، بەرگی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٣٥ بەدواوە.

(٢) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.(عارف حەسەن خەیلانی ساڵی ١٩٣٥ لە ڕەواندز لە دایکبووە و خانەی مامۆستایانی تەواوکردووە، ئێستاکەش خانەنشینە و لە سلێمانی نیشتەجێیە. ناوبراو خوارزای وەهاب ئاغایە)؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨. (هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی ساڵی ١٩٦٦ لە ڕەواندز لە دایکبووە، دەرچووی کۆلێژی هونەرەجوانەکانی زانکۆی بەغدایە، ئێستاکەش بەڕێوەبەری گشتی ڕاگەیاندنە لە وەزارەتی ڕۆشنبیری

حکومــەتی هــەرێمی کوردســتان. نــاوبراو کــوڕی وەهــاب ئاغایە و لە هەولێر نیشتەجێیە).

(٣) محەمەد عـەلی ئاغا لـە ماوەی ژیانیدا نۆ ژنـی هێناوە، بـەڵام تەنیا لە چواریان فاتیمە خان، عائیشـە خان، زولێخا خان و ئامینـەخان منداڵی بـووە، تێکـڕای منداڵـەکانی پێکهاتوون لـە هەشـت کـوڕو شــەش کـچ بـە ناوەکـانی(خـاتوون، وەهـاب، ئەحمەد، سەعید، ڕەشـید، هـەمین، حـەبیب، سلێمان، وەسمان، دلاوەر، پاکیزە، شاسوار، تـەورازو مریم). دیمانەیـەک لەگـەڵ عـارف حەسـەن خـەیلانی، هـەولێر، بـە مێژووی ٢ی شـوباتی ٢٠٠٨ ؛ دیمانەیـەک لەگـەڵ هـەڵگورد عەبـدولوەهاب محەمـەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(٤) فرنسـو الحريـري، فـی ذکـری مـرور سـتة أشـهر علـى وفـاة المرحوم عبدالوهاب محمد علي اغـا- جنديان، جريدة التـأخي، العدد(١١٠٩)، ١٢ أب ١٩٧٢، ص٣؛ ئازاد جوندیانی، لـە یادی ٣٦ ساڵەی کۆچی دوایی باوکماندا ئەو کەسەی بۆ کوردایەتی لە دایک بوو و هـەر لـەو ڕێیەشدا سـەری نایەوە، ڕۆژنامـەی کوردسـتانی نـوێ، ژمـارە (٤٤٨٩) و (٤٤٩٠)، ٦ و ٢٠٠٨/٢/٧، ل ١٠.

(٥) کامەران ئەحمەد دیاب، وەهاب ئاغای رواندزی، ئـەو مرۆڤـەی لە وەڵامی ئەدمۆندزدا گوتی: بـە هەشـتێک بـارزانی تێدا نـەبێ نارۆمــە نــاوی، ڕۆژنامــەی زاری کرمــانجی، ژمــارە(٢٣)، ٢٠٠٥/١١/٢١، ل ٦.

(٦) دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(٧) فرسو الحريري، المصدر السابق، ص ١٣.

(٨) عەبدوڵڵا ئەحمەد ڕەسول پشدەری، پاشکۆی یاداشتەکانم لە شۆڕشی ئەیلولی مەزن، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٤٥.

(٩) حوسێن حوزنی، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی دووەم، ل ٧٦؛ دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(١٠) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی ٢٠٠٥.(ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا ساڵی ١٩٢٢ لە ڕەواندز لە دای بووە و بە ئەحمەد دیاب ناسراوە، قۆناغی خوێندنی سەرەتایی لە ڕەواندز تەواو کردووە، دواتریش بە مەبەستی تەواوکردنی خوێندنی هاتۆتە هەولێر و چالاکی زۆری نواندووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام بووە لە خەباتکردن لە ڕیزی پارتی هیوا و دواتریش شۆڕشی ئەیلوولدا. ناوبراو ئێستاکە لە ژیان ماوە و لە هەولێر لە گەڕەکی برایەتی نیشتەجێیە).

(١١) دیمانەیەک لەگەڵ هیوا عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، سلێمانی، بە مێژووی ٩ی شوباتی ٢٠٠٧.(هیوا عەبدولوەهاب

هەواڵنامەی کتێب

محەمەد عەلی ساڵی ١٩٤٣ لە ڕەواندز لە دایکبووە، لەبەر باری تایبەتی نەیتوانیوە قۆناغی خوێندنی سەرەتایی تەواو بکات. ناوبراو کچی وەهاب ئاغایە و لەبەر خۆشەویستی بۆ حزبی هیوا، باوکی ناوی هیوای لێناوە. ئێستاکە لە ژیان ماوەو لە سلێمانی نیشتەجێیە)؛ دیمانەیەک لەگەڵ عەبدولڕەحمان وەرتی، هەولێر، بە مێژووی ٣ی مارتی ٢٠٠٨. (عەبدولڕەحمان ڕەسول سۆفی ناسراو بە عەبدولڕەحمان وەرتی ساڵی ١٩٥٠ لە گوندی وەرتی لە دایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە ڕەواندز تەواو کردووە، دەرچووی پەیمانگای مامۆستایانە. ناوبراو کاریگەری وەهاب ئاغای زۆر بەسەرەوەیە و یەکێکە بووە لەو منداڵانەی کە وەهاب ئاغا هاندەرو پاڵپشتی بووە تا خوێندنی تەواوکردووە. ئێستاکە لە ژیان ماوەو لە هەولێر نیشتەجێیە).

(١٢) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی سەرهەڵدانی شۆڕشی(١٩٤٣-١٩٤٥) بارزان و هۆکاری نسکۆ هێنانی بڕوانە: مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٥٨، وەرگێرانی: سەعید ناکام، چاپی یەکەم، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ١٩٩٨، ل ٨١ بەدواوە..

(١٣) دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(١٤) ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠. عەبدوڵڵا پشدەری کە یەکێک بووە لە هاوڕێکانی وەهاب ئاغا لە

پاشکۆی بیرەوەرییەکانی ئاماژەی بۆ ئەوەی کردووە، وەهاب ئاغا ساڵی١٩٦٧ کۆچی دوای کردووە. بەمەش دەتوانرێت بووترێت پشدەری کەوتۆتە هەڵەوە ئەگەر بزانیین ڕاستییەکەی ساڵی ١٩٧٢ە، بەڵام ڕەنگە ئەو هەڵەیە بەهۆی ئەوەوە بووبێت ناوبراو دوای ماوەیەک یاداشتەکانی نووسیوە و ساڵەکەی لە بیر کردووە، یاخود ساڵەکەی کە نووسراوە هەڵەی چاپە. عەبدوڵڵا ئەحمەد ڕەسول پشدەری، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥.

(١٥) دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(١٦) کامەران ئەحمەد دیاب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(١٧) زینەل خەیری، لە ئەرشیفی شانۆی سۆران شانۆگەری (دڵدارو پەیمانپەروەری) ڕواندوز١٩٤٣، ڕۆژنامەی زاری کرمانجی، ٢٠٠٥/١٠/٣١، ل ٩؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(١٨) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(١٩) بۆ زانیاری دەربارەی هێرشی ڕووسەکان و کارو کردەوەکانیان لە ناوچەکە، بڕوانە: ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، ڕەواندز، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، سەنتەری

مەکتەبەی کوردی

لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ل ٣٠-٣٢.

(٢٠) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(٢١) سەرەتای گەڕانەوەی تورکەکان لەسەر داواکاری خەڵکی ناوچەکە بوو، بەڵام دواتر تورکەکان بارەکەیان قۆزتەوەی بۆ پروپاگەندەی گێڕانەوەی ویلایەتی مووسڵ بۆ ژێر دەسەڵاتی خۆیان. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: ئەحمەد حەمەد ئەمین ئۆمەر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧ بە دواوە.

(٢٢) سەبارەت بە بارودۆخی ڕەواندز لە ماوەی قائیمقامییەتی سەید تەهای نەهری بڕوانە: ئەحمەد حەمەد ئەمین ئۆمەر، هەمان سەرچاوە، ل ل٨٥-٩٥.

(٢٣) گۆڤاری زاری کرمانجی یەکەمین ژمارەی لە ٢٥ی مایسی ١٩٢٦ لە ڕەواندز بە چاپ گەیەندراو، ڕۆڵی کاریگەری گێڕا لە هۆشیارکردنەوەی خەڵکی ناوچەکە، بەڵام زۆری نەخایەند بە فەرمانێکی فەرمی دوای دەرچوونی ٢٤ ژمارە لە ٢٣ی تەمووزی ١٩٣٢ وەستێنرا. بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی ئەو گۆڤارە بڕوانە: زار کرمانجی ١٩٢٦/٥/٢٥-١٩٣٢/٧/٢٣ یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری ڕواندز، ئامادەکردن و

پێشەکی: د.کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠١.

(٢٤) جێی خۆیەتی ئاماژە بۆ ئەوە بکەین حوسێن حوزنی موکریانی کاریگەری زۆری بەسەر لاوانی ناوچەی ڕەواندز هەبووە و هەوڵیداوە بە بیری کوردانە پەروەردەیان بکات. بۆیە دەتوانرێت بوترێت هەر لە ژێر ئەو کاریگەرییە بووە، وەهاب ئاغا لە کاتی بەندکردنی حوسێن حوزنی ئەو پەری هاوکاری پێشکەش کردووە. ئەوەتا حوزنی لە یاداشتەکانیدا لە بارەی ئەو هاوکارییە دەڵێت:"...**مەجبووریان کردم عەبدولوەهاب ئاغای کوڕی حاجی محەمەد عەلی ئاغم کردە کەفیلی سەد دینارو تەنەدم پێدان...**". حوسێن حوزنی، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی یەکەم، ل ٤٥.

هەولێرنامەی کتێب

هەوڵنامەی کیتێب

بەشی دووەم

وەهاب ئاغا و چالاکییە سیاسی و نیشتمانییەکانی

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

تەوەری یەکەم: ڕۆڵی وەهاب ئاغا لە کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان و شۆڕشی بارزان(١٩٤٣-١٩٤٥) و کۆماری کوردستان

کاریگەری ڕەوشی خراپی کوردستان بە گشتی و تێکەڵاوبوونی وەهاب ئاغا لە ڕێگای خوێندن بە گەنجانی هەولێر بە تایبەتی، دەبێتە سەرەتای کاری ڕێکخراوەیی و بەشداری چالاکی سیاسی و نیشتمانی وەهاب ئاغا کاتێک لەگەڵ خوێندکارانی هاوپۆلی هەڵدەستن بە دامەزراندنی کۆمەڵەی یاریدەدەرانی کوردستان لە ١٨ی مایسی ١٩٣١ بە سەرۆکایەتی جەلال نووری، کە چەند چالاکییەکان ئەنجامداوە و، وەهاب ئاغا تێدا بەشدابووە[١]، بەڵام بەردەوام نەبوونی کاری ئەو کۆمەڵەیە و خراپی باری کەسییەتی ئەوکاتە و تەواونەکردنی خوێندن و توندوتیژی سیاسەتی حکومەتی عیراقی، دەبێتە هۆکاری ئەوەی ناوبراو لە کاری ڕێکخراوەیی دابرێت و بگەڕێتەوە ڕەواندز[٢]، بەڵام کاتێک پارتی هیوا لەسەر پاشماوەی ڕێکخستنەکانی کۆمەڵەی دارکەر[٣]، پەرە بە ڕێکخستنەکانی خۆی دەدات و چالاکییەکانی بە زۆربەی شار و شارۆچکەکانی کوردستاندا بڵاودەبێتەوە. ڕەواندزیش وەکو یەکێک لە شارەکان ڕێکخستنەکانی ئەو پارتەی تێدا دادەمەزرێت، وەهاب ئاغا هەر زوو لەگەڵ ژمارەیەک لە کەسایەتییە ناودارەکانی ناوچەکە

پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی پارتی هیواوە دەکات و ڕۆڵی کارای لە ناوچەکەدا دەگێڕێت[٤].

شایەنی باسە، دوای گەڕانەوە مەلا مستەفای بارزانی (١٩٠٣-١٩٧٩) بۆ ناوچەی بارزان ساڵی ١٩٤٣ و ڕێک نەکەوتنی لەگەڵ حکومەت. وای کرد بارزانی بکەوێتە بیری ئەوەی بەناو سەرۆک هۆزەکانی ناوچەکەدا بگەرێت تا پاڵپشتی بۆ شۆڕش پەیدا بکات. لێرەشدا وەهاب ئاغا بە هۆی ئەو پەیوەندییە پتەوەی کە هەی بووە لەگەڵ بارزانی و جێگای متمانەی ناوبراو بووە، هاوڕێ لەگەڵیدا سەردانی ناوچەکان دەکات[٥]. ئەوە لە لایەک، لە لایەکی دیکەشەوە وەهاب ئاغا بە هۆی دڵسۆزی بۆ خەباتی نیشتمانی و کەسایەتی مەلا مستەفای بارزانی لە کاتی دەستپێکردنی شۆڕش و هاتنی هێزێکی حکومەت بۆ ناوچەی دیانا و گردبوونەوەیان بۆ ئەوەی هێرش بکەنە سەر ناوچەی بارزان، شەو هێزێکی پازدە نەفەری بە سەرپەشتی ئەحمەد دیابی برای ڕەوانەی سەر ئەو هێزە دەکات و هێرش دەکەنە سەر هێزەکە و دەبێتە شەڕیان، ئیتر ئەو هێرش کردنە کاریگەریی زۆری دەبێت بۆ سەر گیانی سەربازانی هاتوو، کاتێک بۆ بەیانی لە ناو سوپاکە دەنگوباسی ئەوە بڵاودەبێتەوە سوپای بارزانی گەیشتۆتە ناوچەی دیانا[٦].

سەرکەوتنە یەک لە دوا یەکەکانی شۆڕشی بارزان، حکومەتی عیراقی دێنێتە سەر ئەو ڕایەی لە ڕێی نیشتمانپەروەرێکی وەک

وەهاب ئاغا دەرگای وتوێژ بکاتەوە، بەمەش ناوبراو ڕەوانەی لای بارزانی دەکات بەمەبەستی دەستپێکردنی دانووستان[٧].

لە ڕاستیدا، ئەگەرچی وەهاب ئاغا بەشداریکردنی پراکتیکی لە شۆڕشی (١٩٤٣- ١٩٤٥) بە شێوەیەکی بەر چاو دیار نییە و لە سەرچاوەکاندا شتێکی وا باس نەکراوە، بەڵام ناوبراو بەردەوام هاوکاری و هەماهەنگی شۆڕشی کردووە و یارمەتی و زانیاری دەربارەی جموجۆڵەکانی حکومەت بۆ بارزانی ڕەوانە کردووە، بە بەڵگەی ئەوەی مستەفا خۆشناو[٨] لە یەکێک لە نامەکانی کە زانیاری بۆ بارزانی ڕەوانە کردووە و نووسیویەتی:" **کاغزی وهاب اغاش تقدیم اکەم** "[٩]. هەروەها هەر ئەو پەیوەندی و یارمەتیدانەش وای کردووە دوای سەرنەکەوتنی شۆڕش، وەهاب ئاغا خۆی و یەکێک لە براکانی و هەندێک لە کەسە نزیکەکانی لەگەڵ بارزانییەکان لە ١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥ ئاودیوی سنووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوون. بۆیە خانەوادەکەی تووشی گیروگرفت و لێپرسینەوە بووە لە لایەن حکومەتی عیراقییەوە[١٠].

وەهاب ئاغا بە گەیشتنی بۆ ئەو دیوی سنوور، سەرەتای ئەو ماوەیەی ڕۆژانە لەگەڵ بارزانی و هاوڕێکانی بە ژیانێکی خراپ لە ڕووی ئابووری و گاڵتە و قسەی خۆش بردۆتە سەر[١١]. تا ئەوەی بارزانی و هاوڕێکانی کەوتوونەتە بیری دامەزراندنی پارتێکی هاوشێوەی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران[١٢]. لێرەشدا سەبارەت بە ئامادەبوون و بەشداریکردنی وەهاب ئاغا

وەکو دەستەی دامەزرێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد لە سەرچاوەکاندا بیروڕای جیاواز بەدی دەکرێت. هەمزە عەبدوڵڵا لە دیمانەیەکدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات و دەڵێت: " **... سێ جەلسە دانیشتین نۆ کەس بووین ئەنوەر دڵسۆز ، وەهاب ئاغای جوندیانی، محەمەد مەحموود قودسی، مستەفا خۆشناو، میرحاج ئەحمەد، عەبدولڕەحمان موفتی، من و مەلا مستەفا بووین ... لەو سێ دانیشتنە باسی مەشروعی دامەزراندنی پارتیمان کرد و موافقەتمان لەسەر کرد، لیژنەکە ناوی هیچ نەبوو، لیژنەی مەرکەزی نەبوو. ئەمە هەیئەی تەئسیسی نەبوو بەس فکرەی تێدا تەرح کرابوو...**" [١٣]. ئەوە لە لایەک، لە لایەکی دیکە، بەکری حەوێزی[١٤] وەکو شایەدحاڵێک لە بارەی دامەزراندنی پارتییەوە دەڵێت:" **پاش شۆڕشی بارزان و دامەزراندنی کۆماری مەهاباد و گۆڕانی زرووفی سیاسی لە دونیادا و بە تایبەتی لە ئێراندا، مەلا مستەفا بیری کردەوە کە جەماوەری کورد لە کوردستانی عێراقدا پێویستی بە پارتێکی سەربەخۆ هەیە. لەبەر ئەوە لە مانگی ١٩٤٦/٢ پارتی دیموکراتی کورد لە عێراقدا بە هاوکاری ئەم ئەفسەرو ئەهلییە تێکۆشەرانی خوارەوە دروست بوو: مەلا مستەفا، هەمزە عبداللە، ئەنوەر دڵسۆز، بەکر عەبدولکەریم، مستەفا خۆشناو، نوری ئەحمەد تەها، محەمەد قودسی، عێززەت عەبدولعەزیز، خێروڵڵا عەبدولکەریم، جەلال ئەمین، محەمەد ساڵح ژاژەڵە، عەبدولڕەحمان نەقیب، میرحاج ئەحمەد، وەهاب محەمەد ئاغا و شێخ لەتیف شێخ مەحمود حەفید...**" [١٥]. هەروەها

کەسی دیکەش هەمان بیروڕاکەی حەویزی دووبارە دەکەنەوە[١٦]، کەچی نە کتێبەکەی مەسعود بارزانی و نە سەرچاوەکانی دیکە تایبەت بە مێژووی پارتی باسی ئەوە ناکەن، وەهاب ئاغا لە دەستەی دامەزرێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد بێت[١٧]. بۆ مەبەستی ساغکردنەوەی ئەو بابەتە لە دیمانەیەکدا دلاوەری برای وەهاب ئاغا هۆکاری باس نەکردنەکەی خستە ئەستۆی ئەوانەی مێژووی پارتیان نووسیوەتەوە، لەبەر ئەوەی وەهاب ئاغا خۆی باسی ئەوەی کردووە، لە دەستەی دامەزرێنەرانی پارتی بووە، کەچی لە نووسینەوەی مێژووی ئەو پارتە ناوی ئەو فەرامۆشکراوە[١٨].

لێرەشدا بە وردبوونەوەمان لە زانیاری ناو سەرچاوەکانی تایبەت بە چۆنییەتی دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد و دەستنیشانکردنی ناوی ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەر، بینرا جیاوازییەکی زۆر بەدی دەکرێت، ڕەنگە ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ هۆکاری ئەوەی، کە لە سەرەتای دامەزراندنی ئەو پارتە نووسراوێکی فەرمی نەبووە تا ئاماژە بە ناوی بەشداربووانی بکات، دواتریش ماوەیەک بەسەر بابەتەکە ڕۆیشتووە ئینجا باسەکان نووسراونەتەوە، بۆیە بە شێوازی جیاواز باس لە ناوەکان کراوە. بەمەش دەتوانرێت بوترێت وەهاب ئاغاش لەبەر نزیکایەتی لە بارزانی و بوونی ئەوکاتەی لە ئاوارەیی لە ڕۆژهەلاتی کوردستان بەشداری دانیشتنەکانی کردووە، بەلام

ئەویش وەکو ئەوانەی دیکە ناوی باس نەکراوە و خراوەتە ژێر لێوانەوە.

وێستگەیەکی دیکەی خەباتی نیشتمانی وەهاب ئاغا لێرە دەستپێدەکات، کاتێک هێزی بارزانییەکان وەکو هێزێک لە سوپای کۆماری کوردستان دادەمەزرێن. وەهاب ئاغا لێرەوە وەکو کەسێکی سەربازی سەرکردایەتی هێزێکی پێدەسپێردێت لە ناوچەی ئاڵتونی سەروو[١٩]. لێرەشدا کاتێک شەڕێک لە ناوچەی قاراوە[٢٠] لە ٢٩ی نیسانی ١٩٤٦ ڕوودەدا[٢١]. وەهاب ئاغا هاوکار و هاوسەنگەر لەگەڵ هەر یەک لە میرحاج ئەحمەد، بەکر حەویزی، مستەفا خۆشناو، ڕۆڵی گەورەیان گێڕاوە، کە جێگای دڵخۆشی سەرکردایەتی کۆماری کوردستان بووە، هەر بۆیە لە لایەن خودی سەرۆک کۆمار و سەرۆکی ستادی تەواوی هێزی کوردستان جەعفەر کەریمی و حەمە ڕەشید خانی بانە[٢٢] فەرماندەی بەرزی هێزی بۆکان و ناوچەی سەرا سوپاس و پێزانینیان ئاراستە کراوە و پاداشت کراون[٢٣]، بەڵام لە بەرانبەر ئەو سوپاس گوزاری و پاداشتەدا وەهاب ئاغا لە وەڵامدا لە نامەیەکدا نووسیویەتی:".. **گەورەم فرمانتان گەیشت کە دائر بە تقدیراتی ئیمەیە گەورەم ایمە غیرە واجبی رسمی و وطنی چی زیادمان نەکردوە و ئەگەر هومومان گیانمان بەخش کەین لە ریگای ازادکردنی نتشمانی عزیز هیشتا کەمە و هەردەم امادەین بو فیداکردن لە ژیر قدمی مبارکی رئیس جمهوریتی**

هەزارنامەی کتێب

خوشەویستمان و تاقە استیرەی همو کوردستان و زۆر سوپای ستاد کا دەکەین ... التونی سەرو سەرکردەی هیزی بارزانی"[٢٤].

لە لایەکی دیکەوە هەر لە ئەنجامی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی هێزی بارزانییەکان لە شەڕی قاراوە بە فەرمانی سەرۆکایەتی کۆماری کوردستان پلەی سەربازی دەبەخشرێتە ژمارەیەکیان، کە لە ناویاندا وەهاب ئاغاش پلەی کاپتن وەردەگرێت[٢٥]. ئەوەش یەکەمین پلەی سەربازی ناوبراو بووە، کە لە ژیانیدا وەریگرتووە.

وەهاب ئاغا لە کاتی ئەرکە سەربازییەکەیدا، ڕۆژانە بە نامە زانیاری و هەواڵگری دەربارەی دوژمن بەسەرووی دەسەڵاتی خۆی گەیاندووە و لە بارەی ژیانی پێشمەرگەکانی ئاگاداری کردوونەتەوە[٢٦]، بەڵام دەبێت ئەوەش بووترێت نابراو گلەیی و داواکارییەکانی هێزەکە بە ڕاشکاوانە بە سەرووی خۆی گەیاندووە وەک لەم نامەیەی، کە بۆ حەمە ڕەشید خانی بانە فەرماندەی هێزی بۆکان و ناوچەی سەرا ناردوویەتی دەردەکەوێت:"

گەورەم جنابی اغای محمد رشید خان

عرض‌و تقدیم

دەستان ماچ دەکەم و احوالی شریفتان دەپرسم و ایمەش باشین بلام گەورە ئەو ظلمە ی کە من لە دی التونی سەرو دەکەم تا ایستا عجم نەیکردوە ئەگەر وایە فرق لە بینی من و امنیە چیە؟ صد خوزگەم بە امنیە.

١-ئەم دیە ١٠ مالە چواریان دایکی هەتیون.

هەورامانی کتێب

٢-لەو رۆژە و کە هاتومە ایرە اهالی ایرە نەماست نەدویان
نەخواردوە دیسان بەشی نیوەی قوەتم ناکات.
٣-پیاوەکانیان یان نان بو پوست دەبن یان دار دەشکینن یان لە
دیدا ایشی تریان پی دەکەم.
٤-ژنەکانیان یان نان دروست دەکەن یان چیشت لی دەنین.
٥-خانوەکانم خراپ کردن چند مال ایستا بی سکنا ماون.
٦-گویدرێژەکانیان دائم لە ایشن.
٧-حیوانیان نیە ١٠ شەکم لی ستاندون.
٨-هەر مالیک ١٥ نفرمان لی داناوە، جیگای صاحب مال نیە لی
دانیشی.
٩-نوینەکانیان داگیرکراون نوینیان نیە خویان پی بخەون.
١٠-منجەل و دیزەیان همو لای ایمەن نیانە چیشتیان تی بخون.
١١-موجودی ایمە ١٣٢ نفرە لە دیکی ١٠ مالی هژار گەورەم
وجدانم زۆر نارحتە حتی نانیش بە ڕاحتی ناخوم لەبەر اهو
نالەی اهالی پیرەژن و مندال و گەورە چوکە یعنی ئەو
نارحتیەی اهالی ئەم دیە تیدایە کسی تیدا نیە ئەگەر هەر نەبیت
امر بفرمون کە کاکە مصطفی تواو نقلی ملقرنی بکات بلکی ٦٠
نفریک لە سیداوا تامین بکم یان مساعدە بفرمون ٦٠ نفریک لە
التونی خوارو دابینم اتیر چارەیک نەفرمون اهالی بەشەو
دەکەونە کیوان و لە ژیر ئەو ظلمە رادەکەن.
بوی بەرسمی عرضم نەکردی چونکە نامەوی کس حسی ئەو
ظلمە بکات ایتر امر امری جنابی عالیتانە گەورەم.

هەولێرنامەی کێنز

بچووکی مخلصتان

محمد اغا زاده"[٢٧].

لێرەشدا تێبینی ئەوە دەکرێت، ئەگەرچی وەهاب ئاغا وەکو سەرکردەیەکی نیشتمانی هەستی بە بەشێک لە ئازار و مەینەتی میللەتەکەی کردووە و ئاگاداری سەرووی خۆی کردۆتەوە، کەچی نەسەرووی خۆی وەکو حەمە ڕەشید خان و نە سەرۆکایەتی کۆماری کوردستان بە تەنگ داواکاری و چاکتر کردنی باری خراپی خەڵکییەوە هاتوون و بابەتی لەو شێوەیان بە گرنگ نەزانیوە، لەبەر ئەوەی ئەگەر بە گرنگیان بزانیایە، ئەوە وەڵامی نامەکەیان دەدایەوە، یاخود هەوڵی چاکترکردنی باری پێشمەرگەکانیان دەدا، بە بەڵگەی ئەوەی دەبینین ئەو جۆرە داواکارییانە لە دواتریش هەر لەسەرکردایەتی کۆمار بۆ باشکردنی ژیان و گوزەرانی پێشمەرگە بە بەردەوامی کراوە[٢٨]. هەروەها وەهاب ئاغا دوای گەڕانەوەی بۆ باشووری کوردستانیش لە کۆڕ و دانیشتنەکانی ئەو جۆرە گلەیانەی لە سەرکردایەتی کۆمار کردووە[٢٩]. بۆیە دەتوانرێت بوترێت ئەمە بەشێکە لە کەموکوڕییەکانی کۆماری کوردستان.

وەهاب ئاغا تا کۆتاییەکانی ژیانی کۆماری کوردستان لە دیوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەبێت و لە وێدا دەمێنێتەوە، تا ئەوەی بارزانییەکان دەبن بە دوو بەش: بەشێکیان لەگەڵ شێخ ئەحمەد بارزانی (١٨٩٢-١٩٦٩) بڕیاری گەڕانەوە بۆ عیراق دەدەن[٣٠]، بەشەکەی دیکەش لەگەڵ مەلا مستەفای بارزانی بڕیاری ئەوە

دەدەن خۆیـان بەدەسـتەوە نـەدەن[٣١]. وەهـاب ئاغـاش لەبـەر تووشبوونی بە نەخۆشـی تیفۆئید کە زۆرێک لە پێشمەرگەکانی کۆمار تووشی هاتبوون، لە بارێکی خراپی تەندروستیدا دەبێت و بڕیاری ئەوە دەدات بگەڕێتەوە باشووری کوردستان. کاتێکیش دەگەڕێتـەوە، سـەرەتا لـە تەلبەندەکـەی دیانا لەگـەڵ هاوڕێکـانی دەستگیر دەکرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی حکومەتی عیراقی بڕیاری لـە سـێدارەدانی بـە غیـابی بـۆ دەرکربـوو ڕاپێچـی بەندیخانـە دەکرێت[٣٢]. ئیدی بە دەستگیرکردنی وەهاب ئاغا قۆناغێکی نوێ لـە ژیـانی دەسـت پێـدەکات، کـە لـە تـەوەری داهـاتوو باسـی لێوەدەکەین.

هەواڵنامەی کتێب

تەوەری دووەم: ڕۆڵی وەهاب ئاغا لە بەندیخانە و ئازادبوونی و شۆڕشی ئەیلوولدا

بەشداربوونی کوردی باشووری کوردستان لە کۆماری کوردستان، هەر لە سەرەتاوە حکومەتی عێراقی هەراسان کردبوو، هەر بۆیە بە غیابی سزای لە سێدارەدانی بۆ زۆر لە وانەی پلەی سەربازییان هەبوو و ناسراوبوون دەرکرد بوو[٣٣]. وەهاب ئاغاش وەکو کەسایەتییەکی ناسراو، کە ڕۆڵێکی کارای دەگێڕا و دۆستی نزیکی مەلا مستەفای بارزانی بوو، بەر ئەو بڕیارەی حکومەت کەوت، بۆیە هەر لەگەڵ گەڕانەوەیدا حکومەت بێ ئەوەی گوێ بە مافی مرۆڤ بدات و ڕەچاوی خراپی باری تەندروستی نابراو بکات، ڕاپێچی هۆڵەکانی زیندانی دەکات[٣٤].

وەهاب ئاغا لە زیندان هاوڕێ لەگەڵ هەر یەک لە حەمەد ئاغای مێرگەسۆری[٣٥]، ئەحمەدی مستی و شوان ئاغا[٣٦] دادەبێت. لێرەشدا لە کاتی بەندکردنیان یەکە و زنجیرێک دەکرێتە دەست و پێکانیان، ئەوەی وەهاب ئاغا لە هی هەموویان کێشەکەی قورستر دەبێت هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە" کە وەهاب ئاغا لە دوای ئازادبوونی گێڕاویەتییەوە:" **کاتێک ئاسنەکانیان هێنا ئێمە بڕیاری لە سێدارەدانمان بۆ دەرچوو بوو، هاوڕێکانم هەموویان لە ناو زنجیرەکان لە زنجیرێکی کێش سووک دەگەڕان، منیش دەستم کرد بە پێکەنین وتم بەیانی ئێمە لە سێدارەدەرێن ئێتر ئەوەی بۆ چییە، کەچی لە دواتر لە سێدارە نەدراین و من لەو**

بارەیەوە زەرەرم کرد، تەنیا بۆ ئەوەی نەبێت قازانج بوو کە ڕۆژانە وەرزشم پێدەکرد"[٣٧].

لە ڕاستیدا، وەهاب ئاغا سەرەتای ژیان و گوزەرانی لە بەندیخانە لە بارێکی خراپ دەروونی دادەبێت، تا ئەوەی بە هەوڵی سەعید قەزاز (١٩٠٣-١٩٥٩)[٣٨] (موتەسەڕیفی ئەوکاتە مووسڵ)" دۆستی نزیکی محەمەد عەلی ئاغای باوکی وەهاب ئاغا هەوڵی ئەوە دەدرێت حوکمەکەی لە سێدارەدان بۆ هەتا هەتایی بگۆڕێت. بەمەش ناوبراو خۆی لە بەندیخانە سەردانیان دەکات بۆ ئەوەی لە نزیکەوە لە باری ژیانیان ئاگاداربێت[٣٩]. ئیتر لێرەوە بارەکە گۆڕانکاری تێدەکەوێت و وەهاب ئاغا دەست دەکاتەوە بەخەباتی نیشتمانی و نەتەوەیی و قەلاچۆکردنی نەخوێندەواری بۆ بەندییەکان[٤٠]. لەو بارەیەوە ئەحمەدی مستیٚ وەکو شایەدحالێک ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، وەهاب ئاغا ڕۆژانە هاوڕێیانی لە بەندیخانە لە مێژووی گەلی کورد ئاگادار کردۆتەوە و بەهەستی کوردایەتی جۆشی داون و هیوای ئەوەی خواستووە، ڕۆژێک دابێت حکومەتی کوردستان دابمەزرێت[٤١]. هەروەها دلاوەری براشی دووپات ئەوە دەکاتەوە، چ لە ناردنی نامە بێت یان لە کاتی سەردانکردنی هەمیشە هانی داوە نەترسێت، چونکە دەبێت ڕۆژێکدا بێت گەلی کورد سەر بکەوێت[٤٢]. لێرەشدا دەتوانرێت بوترێت ئەگەرچی وەهاب ئاغا لەوکاتەدا لە ناو چوار دیواری بەندیخانەدا بووە، کەچی هێشتاکە متمانەی بە

سەرکردایەتی و کێشەی نەتەوەکەی هەبووە، دەبێت ڕۆژێک گەلەکەی بەو ئاواتە بگات ، کە ڕزگار کردنی کوردستانە.

ماوەی مانەوەی وەهاب ئاغا لە بەندییەتی، نزیکەی شەش ساڵ دەخایەنێت، تا ئەوەی ساڵی ١٩٥٣ بەر بڕیارێکی لێخۆشبوون دەکەوێت و ئازاد دەکرێت، بەڵام ئەوە نابێتە هۆکاری ئەوەی حکومەت چاودێری نەخاتە سەری و ئاگاداری کاری ڕۆژانەی نەبێت[٤٣]. ئیتر بە ئازادبوونی و گەڕانەوەی وەهاب ئاغا بۆ گوندی بێشووک لەماڵی خۆی دادەنیشێت، زۆربەی کاتی ڕۆژانەی بە پێشوازیکردن لە خەڵکی و دانیشتن لە دیوەخانەکەی و دەمەتەقێ و گێڕانەوەی ڕۆژانی سەردەمی کۆماری کوردستان و باسکردنی مێژووی خەباتی نیشتمانی میللەتان بە گشتی و، میللەتی کورد بە تایبەتی بەسەر بردووە[٤٤].

سەرچاوەکان دەربارەی بەشداربوونەوەی وەهاب ئاغا لە ناو ڕیزی ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان دوای ئازاد بوونی، بیروڕای جیاواز دەدەن بە دەستەوە، کاتێک دەبینین یەکێک لە سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات و دەڵێت:"... **کە گەڕایەوە لە زیندان لە ژێر چاوەدێری بووە دیسان هەر پارتی بووەو بە نهێنێ و کار و چالاکی ئەنجامداوە و هیچ کارێک لە سنووری رواندز ئەنجام نەدراوە بە بێ ئاگاداری ئەو**"[٤٥]. کەچی سەرچاوەیەکی دیکە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات و دەڵێت:" **دوای ئازاد بوونی پەیوەندی بە حزب نەکردووە (مەبەستی پارتی دیموکراتی کوردستانە- توێژەر)، بەڵکو بەکاروباری کەسییەتی خۆیەوە**

خەریک بووە "[٤٦]. لێرەشدا دەتوانرێت بوترێت بیروڕای یەکەم لە ڕاستی نزیکترە، ئەگەر بزانین زۆرێک لەو نامیلکە و بەیاننامانەی کە بەشی ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە ڕەواندز دەریان کردووە و بۆ وەهاب ئاغایان ناردووە[٤٧]، بۆیە ڕێ تێدەچێت پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانەوە هەبوو بێت، بەڵام لەبەر چاودێریکردنی حکومەت ئەو پەیوەندییە بە ئاشکرا نەبووە.

شایەنی باسە، هەر دوای ئازادبوونی وەهاب ئاغا لەسەر داواکاری خەڵکی ناوچەی ڕەواندز و دەرووبەری خۆی بۆ ئەندامییەتی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عیراق لە ساڵی ١٩٥٤دا دەپاڵێوێت، بەڵام کاتێک ئەو خۆپاڵاوتنە لەگەڵ سیاسەتی حکومەت یەک ناگرێتەوە، بۆیە بانگێشتی بەغدا دەکرێت و زۆر هەوڵی لەگەڵ دەدرێت بۆ ئەوەی دەست لە پاڵاوتنەکەی خۆی هەڵبگرێت، کەچی وەهاب ئاغا سوور دەبێت لەسەر خۆپاڵاوتنی بۆ ئەوەی کەسایەتی خۆی بسەلمێنێت[٤٨]، ئەوە لەلایەک، لە لایەکی دیکەوە یەکێک لە سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە خەڵکی ناوچەکە داوایان لە وەهاب ئاغا کردووە، بۆ ئەوەی خۆی بپاوڵێوێت بۆ ئەندامییەتی ئەنجوومەنی نوێنەران، کەچی قبولی نەکردووە[٤٩]. بەڵام ڕاستییەکەی حکومەت حەزی نەکردووە نەک وەهاب ئاغا، لەبەر ئەوەی لە دواتردا حکومەت ناچار بووە پاڵێوراوەکانی خۆی دابنێت و بە زۆر بیان سەپێنێت[٥٠].

بەرپابوونی شۆڕشی ١٤ی تەممووزی ١٩٥٨و گۆڕینی ڕژێمی پاشایەتی بۆ کۆماری، جۆرێک لە گۆڕانکاری لە سیاسەتی

حکومەتی ناوەندی بەرانبەر بە کورد لەگەڵ خۆیدا هێنا. ئیتر هەر لە ئەنجامی ئەو گۆڕانکاریانە بوو حکومەت ڕێگایدا بە مەلا مستەفای بارزانی و هاوەڵانی لە ئاوارەیی یەکتێی سۆڤیت بگەڕێنەوە[٥١]. لێرەشدا وەهاب ئاغا وەکو کەسێکی نزیک و دۆستی بارزانی سەردانی بەغدا دەکات بەمەبەستی بەخێرهێنانەوەی[٥٢]، بەڵام ئەوە نابێتە دواهەمین سەردانی بۆ بەغدا، بە تایبەت دوای ئەوەی نێوان بارزانی و سەرۆک کۆمار گرژی تێدەکەوێت و وەهاب ئاغاش لەسەر داواکاری بارزانی هاوڕێ لەگەڵ هەندێک لە براکانی و چەند چەکدارێک بەمەبەستی پاسەوانی دەچێتەوە بەغدا و هاوڕێ لەگەڵیدا دەمێنێتەوە تا دوا جار بارزانی بڕیاری گەڕانەوە دەدات و بە یەکجار لە مارتی ١٩٦١ بەغدا بەجێ دەهێڵێت[٥٣].

ماوەی نێوان گەڕانەوەی بارزانی لە بەغدا تا هەڵگیرسانی شۆڕش لە ١١ی ئەیلوولی ١٩٦١، وەهاب ئاغا (جگە لەو سەردانانەی بۆ لای بارزانی ئەنجامی داون) لە گوندی بێشووک بە کاروباری تایبەتییەوە خەریک بووە، بەڵام کاتێک شۆڕش دەپەرێتەوە بەری ناوچەکانی سۆران و باڵەکایەتی، بۆتە جێگای متمانەی سەرکردایەتی شۆڕش، هەر بۆیە سەرچاوەیەک لە بارەیەوە دەڵێت:" **لێرەدا نابێت ئەوەشم لە یاد بچێت باسی بکەم کە بەشێکی کەمی خەڵکی خێڵەکانی ناوچەی باڵەک وەک تاخمەکەی مستەفا ئاغای وەلاش و چەند کەسێکی تریان ئەوەیان بە باشتر زانیبوو بچنە پاڵ حکوومەت ،.... بەرامبەر بەمانە لە**

ناوچەی باڵەک و ڕەواندز کە سانێکیش هەبوون پشت بەستراوی نێزیکی بارزانی بوون و ڕۆڵی نیشتمانپەروەرانەیی بەرچاویان هەبوو وەک شێخ عەبدوڵڵا کەمالی زادە لە گوندی زنیوێ و عەبدولوەهاب محەمەد عەلی لە گوندی بێشووکی نێزیک ڕەواندز"[٥٤].

جێگای ئاماژە بۆ کردنە سەرکەوتنەکانی هێزی پێشمەرگە و بڵاوبوونەوەی شۆڕش بە زۆربەی ناوچەکان، حکومەتی هێنایەوە سەر بیروڕای گفتوگۆ کردن و دانوستان، ئەمجارەشیان عەمید مەحموود عەبدولڕەزاق فەرماندەی فیرقەی دوو بە کارەکە هەڵدەستێت و وەهاب ئاغا ڕادەسپێرێتو نامەیەک بۆ بارزانی دەنێرێت تێدا، دەنووسێت:

"خاوەن سەروەری مەلا مستەفای بارزانیی بەڕێز

حەزکردن بە گەڕانەوەی ئاشتی و ئارامی بۆ باکور(مەبەستی ناوچەکانی کوردستانە- تویژەر) خواستی هەموو دڵسۆزێکە بۆ وڵاتەکەی لەبەر ئەوە بڕیارم داوە کە لەو شوێنەو کاتەی خۆت بڕیاریان لەسەر دەدەیت لەگەڵت کۆبمەوە بەمەرجێک لە ناوچەی شەڕ دوور بێت و بە ئامادەبوونی وەهاب ئاغای کوڕی محەمەد عەلی ئاغا... ئەو پەڕی ڕێزم قبوڵ بفەرموون.

زەعیم مەحموود عەبدوڕەزاق

فەرماندەی فیرقەی دووەم

١٩٦٢/٧/٦" [٥٥].

لێرەدا لە دوای هێنانی ئەو نامەیە، وەهاب ئاغا لەگەڵ ژمارەیەک لە برا و خزمەکانی دەچێتە بەغدا، بەمەبەستی دیدار و چاوپێکەوتنی گەورە بەرپرسانی حکومەت، بۆ ئەوەی دەربارەی دەستپێکردنی وادەی گفتوگۆ قسە بکەن، کەچی لە گەڕانەوەیدا لە لایەن فەرماندەی فیرقەی دووەم پێ ڕادەگەیەنرێت دەبێت لە هەولێر وەکو دەست بەسەر بمێنێتەوە[٥٦]. لێرەشدا دەتوانرێت بوترێت نزیکایەتی وەهاب ئاغا لە بارزانی و ڕۆڵ و پاڵپشتی بۆ شۆڕش لە ناوچەکەهانی دەسەڵاتدارانی حکومەتی داوە، لە هەولێر دەست بەسەری بکەن، بۆ ئەوەی هەر هیچ نەبێت پاڵپشتییەک و هاوکارییەک لە شۆڕش کەم بکەنەوە.

شیاوی باسە، زۆرێک لەو سەرچاوانەی کە دەربارەی وەهاب ئاغا نووسیویانە یاخود قەسەیان کردووە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە لەگەڵ سەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول ساڵی ١٩٦١ لە هەولێر دەست بەسەر کراوە، بەڵام بە گەڕانەوەمان بۆ کتێبەکەی مەسعود بارزانی، کە لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، دەرکەوت وەهاب ئاغا لە سەرەتا دەستپێکردنی شۆڕش یەکێک بووە لەو کەسانەی پاڵپشتی بە هێزی شۆڕش بووە. بۆیە ڕەنگە ئەو سەرچاوانە کەوتبنە هەڵەوە، چونکە حکومەت لە سەرەتای دەستپێکردنی شۆڕشەوە هەوڵی ئاشتی نەداوە تا هانا بباتە بەر وەهاب ئاغا و دەست بەسەری بکات، بەڵکو دوای زنجیرەیەک سەرکەوتنی شۆڕش حکومەت بڕیاری گەڕانەوە بۆ دانوستانی داوە و وەهاب ئاغای بۆ ئەو کارە ڕاسپاردووە، کاتێکیش

هەوڵەکـە بـە بـێ هـیچ هۆکـاریێکی نـەزانرا و شکسـتی هێنـاوە، ناوبراویـان بـە دەسـت بەسـەر لـە هـەولێر هێشـتۆتەوە. کـەواتـە وەهـاب ئاغـا سـاڵی ١٩٦١ دەسـت بەسـەر نـەبوو، بـەڵکو لـە تەمموزی ١٩٦٢ بە دواوە دەست بەسەر بووە.

وەهـاب ئاغا مـاوەی دەسـت بەسـەری لـە هـەولێر لـە ئوتێـل سیروان بەسەر دەبات، تا ئەوەی بەعسییەکان لە شوباتی ١٩٦٣ کودەتایان ئەنجامدا و بۆ یەکەمین جار هاتنە سەر حوکم. ئیتر لێرەوە دەروازەیـەک بـۆ گفتوگـۆ لـە نێـوان شـۆڕش و حکومـەت کرایەوە[٥٧]. وەهاب ئاغاش لەو دەست بەسەرییە ئازادی دەبێت و دەگەڕێتەوە ڕەواندز، بەڵام هەر لەگەڵ گەڕانەوەی ڕاستەوخۆ پەیوەندی دەکاتەوە بە سەرکردایەتی شۆڕش و ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینێت لە ڕاکێشانی خەڵکی ناوچەکە، هەر ئەوەش وادەکات لە دوای دووبارە دەستپێکردنەوەی شەڕ هێزێکی چەکدار لە برا و خزمەکانی پێک بهێنێت و خۆشی دەبێتە سەر لقی ئەو هێزە و ڕۆڵی کاریگەر دەگێڕێت[٥٨].

دوو کـەرتبوونی بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کوردسـتان و جیابوونەوەی باڵی مەکتەبی سیاسی لە دوای کۆنگرەی ماوەت لە ساڵی ١٩٦٤[٥٩]. بارزانی هێنایە سەر بیری ئەوەی جۆرێک لە ڕێکخستن بۆ بەڕێوەبردنی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش ئـەنجام بـدات، بـۆ ئـەو مەبەسـتەش چەنـد کۆبوونەوەیـەک بـۆ پێکـەوەنانی ئەنجوومـەنێک سـاز کـرا، کـە زۆرێـک لـە چـین و توێژەکـان لـە خۆیدا کۆبکاتـەوە، ئیتـر پـاش قسـەکردن لەسـەر

بابەتەکە و تاوتوێکردنی، لە سەرەتاکانی مانگی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤ بڕیاری پێکەوەنانی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دەدرا[٦٠]. وەهاب ئاغا تێدا دەبێتە ئەندام. هەروەها کاتێکیش لە نێو ئەندامانی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ژمارەیەکی دیکە هەڵدەبژێردرێن بۆ ئەندامی مەکتەبی تەنفیزی، وەهاب ئاغا بۆ مەکتەبی تەنفیزیش هەڵدەبژێردرێت[٦١]. لێرەشدا جێی خۆیەتی ئاماژە بۆ ئەوە بکەین دوای بوونی بە ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و ئەندامی مەکتەبی تەنفیزی، وەهاب ئاغا خەریکی کار ڕاپەراندن و ئەرکی تایبەتی خۆی دەبێت، ئەوە لە لایەک و لە لایەکی دیکەشدا دەبێتە هاوکاری زۆربەی ئەوانەی بەندکراون و بڕیاری ئازادبوونیان لە لای بارزانی بۆ وەردەگرێت[٦٢].

سەبارەت بە دوا ساتەکانی ژیانی وەهاب ئاغا و کارکردنی لە ناو شۆڕشدا، زۆرێک لە سەرچاوەکان ئاماژە بۆ نیگەرانی ناوبراو لە بەرانبەر سەرکردایەتی شۆڕشدا دەکەن، بە بەڵگەی ئەوەی گوایە دەست لە کار کێشانەوەی خۆی لە ساڵی ١٩٧٠دا پێشکەش بە سەرکردایەتی شۆڕش کردووە و خۆی بە خانەشینکراو نێو بردووە[٦٣]. ئیتر بە تێڕامان و پرسیارکردنمان دەربارەی ئەو بابەتە بیروڕای جیاواز باسکران. هەندێک لە سەرچاوەکان بە تەواوەتی بوونی ئەو نیگەرانییە لە سەرکردایەتی شۆڕش بە گشتی و مەلا مستەفای بارزانی بەتایبەتی ڕەت دەکەنەوە[٦٤]. کەچی هەندێکی دیکە تەنیا چوار

دەوری بارزانی لێ تاوانبار دەکەن بە بەڵگەی ئەوەی بارزانی دەست لە کار کێشانەوەکەی لێ قبول نەکردووە[٦٥]. ئەنجام دەتوانرێت بوترێت ڕەنگە وەهاب ئاغا جۆرێک لە گلەیی هەبووبێت، بەڵام ئەو گلەییانەی بۆ پێشخستن و چاکترکردنی باری ناوخۆی سەرکردایەتی شۆڕش بووە، هەر بۆیەش تا لە ژیان ماوە لەبەر خۆشەویستی بۆ بارزانی گلەییەکانی ڕاستەوخۆ ئاراستە نەکردووە، بەڵکو لە کاغەزێک نووسیویەتی و هەڵی گرتووە، تا ئەوەی لە ٦ی شوباتی ١٩٧٢ کۆچی کردووە و تازیمانەکەی کۆتایی هاتووە، ئازادی کوڕە گەورەی لە سەردانێکیان بۆ لای بارزانی دەقی نامەکەی خستۆتە بەردەم مەلا مستەفای بارزانییەوە و ئەویش ستایشی خەبات و کەسایەتی وەهاب ئاغای بۆ شۆڕش دووپات کردتۆتەوە[٦٦].

هەوڵنامەی کتێب

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

(١) شاکر فەتاح، ئاوێنەی ژینم یاداشتەکانی شاکر فەتاح، ڕێکخستن و لێکۆڵینەوەی: ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ٣١؛ ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٢) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی ٢٠٠٥.

(٣) د. موکەڕەم تاڵەبانی، کۆمەڵەی دارکەر و پارتی هیوا چۆن دامەزران؟!!، گۆڤاری ڕەنگین، ژمارە(٥٢)، بەغدا، ١٩٩٣، ل١٨.

(٤) طارق جامباز، حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٨٧؛ زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، بیرەوەریەکانم لە ساڵانی ١٩٤٣-١٩٧٧دا، چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی، بێ ساڵی چاپ، ل ٨٣.

(٥) دیمانەیەک لەگەڵ عزەت سلێمان بەگ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.(عزەت سلێمان مستەفا بەگ، ساڵی ١٩٣٢ لە دەرگەڵە لە دایکبووە، سەرەتایی لە ڕەواندز خوێندووە، دواتریش لە کۆماری کوردستان خوێندوویەتی. ناوبراو بەشداری لە شۆڕشی ئەیلوولدا کردووە و یەکێک بووە لە نزیکەکانی وەهاب ئاغا. عزەت بەگ ئێستاکە لە ژیان ماوە و لە سۆران نیشتەجێیە)؛ دیمانەیەک لەگەڵ سەعید

ئاغای ڕۆستێ، هەولێر، بە مێژووی ١٦ی مارتی ٢٠٠٨. (سەعید ئاغا ساڵی ١٩٣٢ لە ڕۆستێ لە دایکبووە، لە قۆناغی چواری سەرەتایی پەیوەندی بە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان کردووە، دواتریش لە کۆماری کوردستان و لە شۆڕشی ئەیلوولدا ڕۆڵی کارای هەبووە. ناوبراو دۆستی وەهاب ئاغا بووە و ئێستاکەش لە ژیان ماوە و لە گەڕەکی ڕاپەڕین لە شاری هەولێر نیشتەجێیە).

(٦) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی٢٠٠٥.

(٧) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەدی مستێ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨. (ئەحمەد مستەفا شوان ناسراو بە ئەحمەدی مستێ ساڵی ١٩٢٠ لە گوندی کانی دێ لە دایکبووە، ناوبراو هەر لە سەرەتای شۆڕشی ١٩٤٣لەگەڵ بارزانی بووە و دواتریش بەشداری کۆماری کوردستان و شۆڕشی ئەیلوولی کردووە. یەکێک بووە لە هاوڕێیانی وەهاب ئاغا. ئێستاکە لە ژیان ماوە و لە سۆران نیشتەجێیە).

(٨) مستەفا خۆشناو: ساڵی ١٩١٢ لە بێتواتە لە دایکبووە، لە تەمەنی منداڵی باوکی کۆچی دوایی کردووە و لای کەریم ئاغای حەویزی ژیانی گوزەراندووە، تا ئەوەی چۆتە ڕیزی سوپای عیراقی. ناوبراو بەشداری لە شۆڕشی(١٩٤٣-١٩٤٥)ی بارزان کردووە، ئینجا چۆتە ڕۆژهەڵاتی

هەواڵنامەی کێلێر

کوردستان و لە کۆماری کوردستان ڕۆڵی کاری بینوە تا کۆتایی هاتنی کۆمار لە وێدا ماوەتەوە، پاشان گەڕاتەوە عێراق و لە لایەن حکومەتی ئەو کاتە لەگەڵ هەر سێ هاورێیەکەی تری عیزەت عەبدولعەزیز، خەیروڵڵا عەبدوکەریم، محەمەد قودسی لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٧ لە سێدارە دراون. محەمەد عەبدوڵڵا کاکە سوور، ڕۆڵی سیاسیو کەلتوریی ئەفسەرانی کورد لە بزاڤی کوردایەتیی کوردستانی باشوردا (١٩٢١-١٩٤٥)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٠، ل ١٤٦.

(٩) فەیسەڵ دەباغ، حزبی((هیوا))و شۆڕشی((١٩٤٣-١٩٤٥))ی بارزان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧، ل ٦٧.

(١٠) دیمانەیەک لەگەڵ وەسمان محەمەد عەلی ئاغا، گوندی بێشووک، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.(وەسمان محەمەد عەلی ئاغا ساڵی ١٩٣٢ لە گوندی بێشووک سەر بە ناوچەی ڕەواندز لە دایکبوو و تا چواری سەرەتایی خوێندووە، برای وەهاب ئاغایە، ئێستاکە لە ژیان ماوە و لە گوندی بێشووک نیشتەجێیە).

(١١) بەکر عەبدولکەریم حەویزی(رەئیس بەکر)، گەشتێک بە کۆماری مەهاباددا، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٣٣ی بەدواوە.

(١٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٨.

هەولێرنامەی کتێب

(١٣) دیمانەیەک لەگەڵ هەمزە عەبدوڵڵا، ئەنجامدانی: سدیق ساڵح و عەبدولڕەقیب یوسف، سلێمانی، ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٨.

(١٤) بەکری حەوێزی: ناوی تەواو عەبدولکەریم عەبدولواحید ئاغای حەوێزییە و ساڵی ١٩١٤ لە گەڕەکی بەفری قەندی شاری کۆیە لە دایکبووە. خوێندنی سەرەتایی لە کۆیە و ئامادەیشی لە بەغدا تەواوکردووە. ساڵی ١٩٣٥ چۆتە کۆلێژی سەربازیی و لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٦ بە پلەی ملازمی دووەم دەرچووە و چەند پلەی سەربازی دیکەی وەرگرتووە. ناوبراو هاوکاری شۆڕشی(١٩٤٣-١٩٤٥)ی بارزانی کردووە، دواتریش چۆتە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ڕۆڵی بەرچاوی لە کۆماری کوردستاندا بینیوە. بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦ بەدواوە.

(١٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(١٦) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەدی مستیێ، سۆران، بە مێژووی١٤ی مارتی ٢٠٠٨؛ فرنسو الحريري، المصدر السابق، ص١٣. ئازاد جوندیانی لە بابەتێکی لەم دواییەدا، کە بۆ کۆچی ٣٦ ساڵەی باوکی نووسیویەتی ئاماژە بۆ ئەوە کردووە دوای کۆچی باوکی دەمەتەقێیەک کەوتۆتە نێوان فرەنسۆ حەریری و دارا تۆفیق سەبارەت بەوەی کە وەهاب ئاغا دەستەی دامەزرێنەری پارتییە یان نا؟! ئیتر بە گەڕانەوەمان بۆ هەر دوو نووسینەکە، فرەنسۆ حەریری وەکو لەسەرەوەش

ئاماژەمان بۆ کرد جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە وەهاب ئاغا لە دەستەی دامەزرێنەری پارتییە. کەچی وتارێکی دیکە کە دەربارەی وەهاب ئاغا نووسراوە، نووسەرەکەی دیار نییە، بەڵام لەبەر ئەوەی دارا تۆفیق ئەوکاتە رەئیس تەحریری ڕۆژنامەی (التآخی) بووە، ڕەنگە ئەو نووسیبێتی کە تێدا باسی ئەوە ناکات وەهاب ئاغا دەستەی دامەزرێنەری پارتی بێت. ئەوە لە لایەک، لە لایەکی دیکە ڕەنگە دەمەتەقێیەکە بە زار بووبێت، چونکە جۆرە وەڵامدانەوەیەک بە نووسینەکەی فرەنسۆ دیار نییە، بەڵکو زانیاری زیاتری لە بارەی ژیان و چالاکی وەهاب ئاغا داوە. ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠؛ فی الذكرى الاربعينية لوفاة المناضل وهاب محمد علی اغا، جريدة التأخي، العدد(٩٦٨)، ١٩٧٢/٣/١٨، ص٧؛ فرنسو الحريري، المصدر السابق، ص١٣.

(١٧) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٨؛ حبيب محمد كريم، تأريخ الحزب الديمقراطی الكوردستانی- العراق(في محطات رئيسية)١٩٤٦-١٩٩٣، الطبعة الاولی، مطبعة خەبات، دهۆک، ١٩٩٨.ص٣٣.

(١٨) دیمانەیەک لەگەڵ دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.(دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا ساڵی ١٩٣٩ لە ڕەواندز لە دایکبووە، خانەی مامۆستایانی تەواو کردووە و بەشداری لە شۆڕشی ئەیلوولدا کردووە،

ئێستاکەش ئەندامی لقی سۆرانی پارتی دیموکراتی کوردستانە).

(١٩) دیمانەیەک لەگەڵ عەزیز حەمەدئەمین ماویلی، گوندی میراجیا، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.(عەزیز حەمەدئەمین ساڵی ١٩٣١ لە گوندی ماویلیان لە دایکبووە، دواتر لەژێر کاریگەری بیری نەتەوەیەی لەگەڵ چەند گەنجێکی دیکە دەچێت بۆ بەشداریکردن لە کۆماری کوردستان، لەوێش لەبەر نزیکایەتی لە وەهاب ئاغا لە دەستەی هێزەکەی ئەودا دەبێت تا کۆتایی کۆمار. ئێستا ناوبراو لە ژیان ماوە و لە گوندی میراجیا لە ناوچەی ڕەواندز نیشتەجێیە).

(٢٠) قاراوە گوندێکە بە دووری ١٥ کم لە باکووری شاری سەقزەوەیە. کەیوان ئازاد ئەنوەر، حەمە رشید خانی بانە، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی، ٢٠٠١، ل ١٤٨.

(٢١) بەکر عەبدولکەریم حەویزی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧ی بەدواوە؛ مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣.

(٢٢) حەمە ڕەشید خان کوڕی قادر خان کوڕی عەبدوڵلا بەگ کوڕی بارام بەگ کوڕی سلێمان بەگی بانەیە و ساڵی ١٨٩٨ لە دایکبووە، دواتر ڕۆڵی بەر چاوی هەبووە لە خەباتی نیشتمانیدا تا ئەوەی ساڵی ١٩٧٤ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زیاتر زانیاری لە مەڕ چالاکییەکانی بڕوانە: کەیوان ئازاد ئەنوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩ بە دواوە.

هەوراز کتێب

(٢٣) محمود مەلا عززەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨٢، ١٩١، ١٩٥، ٢٥٣؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان ریبەندانی ١٣٢٤- سەرماوەرزی ١٣٢٥ کورد لەگەمەی سۆڤیێتی دا، چاپی دووەم، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل ١٩١.

(٢٤) محمود مەلا عززەت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧١.

(٢٥) بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣. تێبینی: فرەنسۆ حەریری ئاماژە بۆ ئەوە کردووە کە پلەی سەربازی وەهاب ئاغا لە کۆماری کوردستان رائید بووە، بەلام ڕاستییەکەی نەقیبە نەک رائید. فرنسو الحريري، المصدر السابق، ص١٣.

(٢٦) بۆ زانیاری دەربارەی ئەو نامانەی کە وەهاب ئاغا ناردوویەتی بۆ سەرووی خۆی لە کاتی کۆماری کوردستان بڕوانە: محمود مەلا عززەت، دەولەتی جمهوری کوردستان نامەو دۆکومێنت، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپی دووەم، چاپخانەی تیشک، سلیمانی، ٢٠٠٣، ل ل١٥٠، ٢٤٥، ٢٦٣، ٢٧٩، ٢٨١، ٣٣٤.

(٢٧) محمود مەلا عززەت، هەمان سەرچاوە، ل ٣١٧.

(٢٨) بڕوانە پاشکۆکان.

(٢٩) ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

(٣٠) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٢؛ عبدالله احمد رسوڵ پشدەری، یادداشتەکانم، بەشی یەکەم، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٩٢، ل ل ١٠٢-١٠٤.

(٣١) ئەوانەی لەگەڵ مەلا مستەفای بارزانی مانەوە دواتر چوونە یەکێتی سۆڤییەت و تا دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ نەگەڕانەوە. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٧ بە دواوە.

(٣٣) بەکر عەبدولکەریم حەویزی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٥؛ کامەران ئەحمەد دیاب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦ ؛ دیمانەیەک لەگەڵ عزەت سلێمان بەگ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨. تێکرایی سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە وەهاب ئاغا لە کاتی هاتنەوەیدا نەخۆشبووە، تەنیا حوسێن حوزنی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات بریندار بووە، بەمەش بۆیە دەتوانرێت بووترێت موکریانی بەهەڵدا چووە و بۆچوونی یەکەمیان ڕاسترە. سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی، بەرگی دووەم، ل٣٦٢.

(٣٣) زۆر لەو ئەفسەرانەی کە لە سوپای عیراقی بوون و بەشداری کۆماری کوردستانیان کرد، بڕیاری لە سێدارەیان بۆ دەرچوو بوو، بۆیە لە کاتی گەڕانەوەیان بەند کران و سزاکەش بە سەر چوار ئەفسەرە دەرەجەدارەکان (خەیروڵلا عەبدولکەریم، محەمەد قودسی، مستەفا خۆشناو، عزەت عەبدولعەزیز) لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٤٧ جێبەجێکرا. مهدی

محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق ١٩٤٥-١٩٥٨، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ١٤٨.

(٣٤) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی ٢٠٠٥؛ دیمانەیەک لەگەڵ عزەت سلێمان بەگ، سۆران بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.

(٣٥) حەمەد ئاغای مێرگەسۆری، ناوی تەواوی حەمەد کوڕی ساڵح کوڕی حەمەد ئاغایە، ساڵی ١٩٠٠ لە دێی شێروان لە دایکبووەو، لەبەر نیشتەجێ بوونی لە مێرگەسۆر ئەو نازناوەی پێدراوە. حەمەد ئاغا بەشداری لە هەریەک لە شۆڕشی بارزان بە سەرۆکایەتی شێخ ئەحمەدی بارزانی و دواتریش مەلا مستەفای بارزانی کردووە، ئینجا چۆتە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەمەستی بەشداریکردن لە کۆماری کوردستان، بە نسکۆهێنانی کۆماری کوردستان گەڕاوەتەوە عیراقو بەند کراوە، تا ئەوەی بە بڕیارێکی لێخۆشبوون لە ساڵی١٩٥٣ ئازاد کراوە، ناوبراو لەگەڵ دەستپێکردنی شۆڕشی ئەیلوول بەشداری شۆڕشی کردووە تا ئەوەی لە شەوی ٢٣/٢٢ی مارتی ١٩٧٥ کوژراوە. هاوار صادق، فصول مأساوية لجريمة منسية(قصة ابادة أسرة حمدأغا ميرگەسوری)، الطبعة الاولی، اربيل، ١٩٩٦، ص ٧ ومابعدها.

(٣٦) شوان ئاغا، ناوی تەواوی شوان ئاغا کوڕی شێخ ئۆمەر کوڕی شوان ئاغایەو، لە هۆزی شێروانییە، لە کۆتاییەکانی

سەدەی نۆزدەهەم لە گوندی شاندەر لە دایکبووە، بەشداری لە شۆڕشی ١٩٤٥ی بارزان کردووە، ئینجا چۆتە کۆماری کوردستان، دوای گەڕانەوەشی لە ڕۆژهەلاتی کوردستان هاوڕی لەگەڵ وەهاب ئاغا بەندکراوە، ناوبراو دوای ئازادبوونی گەڕاوەتەوە ناوچەی شاندەر و بەژیانی تایبەتی خۆیەوە خەریک بووە تا ئەوەی ساڵی ١٩٦٦ کۆچی دوایی کردووە و لە گوندەکەی خۆی نێژراوە. دیمانەیەک لەگەڵ حوسێن مام کاک میرخان شێروانی، هەولێر، بە مێژووی ٢٩ی حوزەیرانی ٢٠٠٨.(حوسێن مام کاک میرخان شێروانی ساڵی ١٩٣٢ لە گوندی گۆڕەتووی سەر بە ناوچەی مێرگەسۆر لە دایکبووە، خوارزای شوان ئاغایە، ناوبراو بەشداری لە شۆڕشی ئەیلوولدا کردووە، ئێستاکەش خانەنشینە و لە هەولێر لە گەڕەکی خانزاد نیشتەجێیە).

(٣٧) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.

(٣٨) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ژیانی بڕوانە: میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێڕانی: عەبدولخالق علائەدین، دەزگای چاپو پەخش سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ل ٢١٨-٢٢٠.

(٣٩) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی ٢٠٠٥.

(٤٠) ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.
(٤١) دیمانەیەک لەگەڵ ئەحمەدی مستیّ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.
(٤٢) دیمانەیەک لەگەڵ دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.
(٤٣) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ هەڵگورد محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی، ٢٠٠٨. تێبینی: کامەران ئەحمەد دیاب مێژووی ئازادبوونی وەهاب ئاغا، بەهەڵە ئاماژە پێدەکات و بە ساڵی ١٩٥٢ لە قەڵەمی دەدات. سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.
(٤٤) دیمانەیەک لەگەڵ دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ سەعید ئاغا ڕۆستیّ، هەولێر، بە مێژووی ١٦ی مارتی ٢٠٠٨.
(٤٥) کامەران ئەحمەد دیاب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.
(٤٦) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.
(٤٧) چالاک میرانی، ڕواندز قەڵای خەباتو کوردایەتی ((بزاڤی سیاسی، ڕۆڵی کەسایەتیەکان، ڕووداوەو کارەساتەکان))، چاپخانەی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٣١.
(٤٨) دیمانەیەک لەگەڵ برایم حەمە لاو، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.(برایم حەمە لاو ساڵی ١٩٣٣ لە ڕەواندز لە

دایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی هـەر لـە ڕەوانـدز تـەواو کردووە، دواتریش لە شۆڕشی ئەیلول بەشداری کردووە و ڕۆڵی بەرچاوەی بینیوە. ناوبراو ئێستاکە لە ژیان ماوە و لە گەڕەکی موفتی شاری هەولێر نیشتەجێیە).

(٤٩) کامەران ئەحمەد دیاب، سەرچاوەی پێشوو، ل٦.

(٥٠) دیمانـەیـەک لەگـەڵ وەسـمان محەمـەد عـەلی، بێشـووک، بـە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.

(٥١) میڤان عـارف بـادي، الحركـة القومیـة الكوردیـة التحرریـة فی كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، مطبعة وزارة التربیة، اربیل، ٢٠٠٥، ص٥٤؛ چالاک میرانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٥٢) زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٣٧؛ چالاک میرانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٥٣) دیمانـەیـەک لەگـەڵ عـارف حەسـەن خـەیلانـی، هـەولێر، بـە مێـژووی ٢ی شـوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانـەیـەک لەگـەڵ ئەحمـەدی مستێ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨؛ دیمانـەیـەک لەگەڵ دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨. تێبینی: عارف حەسـەن خەیلانی هـاوڕێ لـەو گەڕانەوەیە بەشدار بووە، کەچی مێژووی هاتنەوەکە بە ٢٢ی تـەمموز ی١٩٥٩ دەداتـە قـەڵـەم، ئەگـەرچی ڕاستییەکەی لـە مارتی ١٩٦١ بارزانی بە یەکجاری بەغدای بـەجێ هێشتووە. مەسـعود بـارزانی، بـارزانی و بزووتنـەوەی رزگـاریخوازی کورد شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥، بەرگی سێیەم، بەشی

یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٣٠.

(٥٤) مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوە، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، ل ٧٧.

(٥٥) مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوە، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، ل ٢٩٠.

(٥٦) دیمانەیەک لەگەڵ عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بەمێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بەمێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨؛ فرنسو الحريري، المصدر السابق، ص١٣؛ ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

(٥٧) د. واحد عومەر محێدین، دانووستانەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی ی کورد و حکومەتەکانی عیراق(١٩٢١-١٩٦٨)"لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی"، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٢٣.

(٥٨) عەبدوڵڵا ئەحمەد رەسول پشدەری، پاشکۆی یاداشتەکانم، بەرگی دووەم، ل٤٤؛ زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٠.

(٥٩) دەربارەی ناوەڕۆکی کۆنگرەکە و ئەنجامەکانی بڕوانە: مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، ل ١٨٠ بە دواوە.

هەزارنامەی کتێب

(٦٠) سەبارەت بە مێژووی بڕیاری دامەزراندنی ئەنجوومەنی سەکردایەتی شۆڕش، لە سەرچاوەکاندا بیروڕای جیاواز بەدی دەکرێت. مەسعود بارزانی بە ٤ی تشرینی یەکەمی١٩٦٤ لە قەڵەمدەدات، محسن دزەیی بە سەرەتاکانی تشرینی یەکەم١٩٦٤ و حەبیب محەمەد کەریم بە کۆتاییەکانی ئەیلوولی ١٩٦٤ و محەمەدی مەلا قادر بە ٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٤ باسی دەکات. واتا جیاوازییەکە ئەگەرچی هەیە، بەڵام ئەوەندە زۆر نییە، بۆیە بە باشترمان زانی ئاماژە بۆ سەرەتاکانی ئەو مانگە بکەین کە هەموو ڕایەکان لەخۆیدا کۆدەکاتەوە. مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، ل ١٨٦؛ محسن دزەیی، احداث عاصرتها- الجزء الثاني، مطبعهة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٣، ص٨٧؛ حبيب محمد كريم، المصدر السابق، ص ١٠٣؛ محەمەد مەلا قادر، خەباتنامە- کورتە مێژووی پارتی و کولتووری بارزانیی نەمر، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٦٣.

(٦١) دیمانەیەک لەگەڵ دوکتۆر مەحموود عوسمان، بەغدا، بەمێژووی ١٩ی حوزەیرانی٢٠٠٨.(مەحموود عوسمان ساڵی ١٩٣٨ لە پێنجوێن لە دایکبووەو، قۆناغەکانی خوێندنی بە سەرکەوتووی تەواوکردووە. ناوبراو بەشداری لە شۆڕشی ئەیلوولدا کردووە و ماوەیەک بەرپرسی مەکتەبی تەنفیزی بووە. مەحموود عوسمان ڕۆڵی بەرچاوی لە بزووتنەوەی

ڕزگـاریخوازی کوردسـتاندا بینیـوە. ئێسـتاکەش ئەنـدامی ئەنجوومـەنی نوێنـەرانی عیراقـە لەسـەر لیسـتی هاوپـەیمانی کوردستان)؛ ولیم ایغلتن الابن، جمهوریه مهاباد" جمهوریة ١٩٤٦ الكـردی،"، ترجمـة: جـرجیس فـتح اللـه، الطبعـة الپانیـة، مطبعة وزارة التربیة، اربیل، ١٩٩٩، ص ١٠٩.

(٦٢) دیمانـەیـەک لەگـەڵ ئەحمـەدی مسـتیٚ، سـۆران، بـە مێـژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیـەک لەگـەڵ دلاوەر محەمـەد عـەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.

(٦٣) هــەڵگــورد عەبــدولوەهاب، وەهــاب ئاغــای روانــدزی ئەسـتێرەیـەکی لەبیرکراوی رێگـای رزگـاری کوردسـتان، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە(٣٥٩٠)، ٢٠٠٥/٢/٧، ل ٩.

(٦٤) دیمانــەیـەک لەگـەڵ دوکتـۆر محمـوود عوسـمان، بەغـدا، بـەمێژووی ١٩ی حـوزەیرانـی٢٠٠٨؛ دیمانـەیـەک لەگـەڵ ئەحمـەدی مسـتیٚ، سـۆران، بـە مێـژووی ١٤ی مـارتی ٢٠٠٨؛ دیمانەیەک لەگەڵ عزەت سلێمان بەگ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی٢٠٠٨.

(٦٥) دیمانەیـەک لەگـەڵ دلاوەر محەمـەد عـەلی ئاغـا، هـەولێر، بـە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.

(٦٦) ئازاد جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

هەفتانەی کێژ

هەواڵنامەی کیژ

ئەنجام

لە ئەنجامی تویێژینەوەکەدا دەتوانرێت ئەم خالآنەی خوارەوە بوترێت:

وەهاب ئاغا لەگەڵ ئەوەی لە ژینگەی بنەماڵەیەکی ئاغا گەورە بووە، بەلآم ئەوە نەبۆتە هۆکاری ئەوەی لە خەباتی سیاسی و نیشتمانی داببرێت و هەست بە ئازار و زوڵمەکانی گەلەکەی نەکات. ئیتر هەر لە ژێر ئەو کاریگەرییەدا، لە تەمەنی لاویەتی خۆیدا چۆتە کۆڕی خەبات و تا دواساتەکانی ژیانی لەو خەبات کردنە بەردەوام بووە.

وەهاب ئاغا ئەگەرچی بەهۆی خراپی باری ئابووری ئەوکاتەی نەیتوانیوە قۆناغەکانی خوێندنی تەواو بکات، کەچی بەردەوام پەرەی بە لایەنی ڕۆشنبیری خۆیداوە، لە هەمان کاتیش هاوکار و هاندەرەی مندالآنی ناوچەکەی بووە بۆ ئەوەی قۆناغەکانی خوێندنیان بە سەرکەوتوویی تەواو بکەن.

کەسایەتی وەهاب ئاغا چ لە کاتی شۆڕشی بارزان (١٩٤٣-١٩٤٥) بێت یا لە کاتی کۆماری کوردستان بێت، بە کەسایەتییەکی فیداکار و نیشتمانپەروەر دێتە بەرچاو، بە بەڵگەی ئەوەی لە بەرانبەر ئەنجامدانی کار و چالاکییەکانی سوپاس و پاداشت دەکرێت و ناوبراویش بە ئەرکێکی سەر شانی خۆی دەزانێت.

وەهاب ئاغا لە زیندانیش خاوەنی کەسایەتییەتی خۆڕاگر و بیروباوەڕ بووە، بە بەڵگەی ئەوەی کۆڵی نەداوە و سڵی لە هیچ

هەوالنامەی کتێب

ترسێک نەکردووە، هەمیشەش هاندەری کەسایەتییەکانی دەوروبەری بووە.

وەهاب ئاغا لە دوای ئازادبوونیشی کەسایەتییەکی بەر چاو و مایەی کێشە بووە بۆ حکومەتی عیراقی، بۆیە چاودێری خراوەتە سەر و ڕێگەی پێنەداوە ببێتە ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عیراق.

کاریگەری کەسایەتی وەهاب ئاغا لە ناوچەی ڕەواندز و دەوروبەریدا شوێن و پلەوپایەکی زۆری بە ناوبراو بەخشیوە. دیارە ئەمەش لەبەر ئەو کەسایەتییەی بووە، کە چەند جارێک بۆ ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و مەکتەبی تەنفیزی هەڵبژێردراوە.

هەواڵنامەی کتێب

لیستی سەرچاوەکان

دیمانەکان

- ئەحمەد محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٢ی حوزەیرانی٢٠٠٥.
- ئەحمەدی مستیێ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.
- برایم حەمە لاو، هەولێر، بە مێژووی ١١٥ی مارتی ٢٠٠٨.
- حوسێن مام کاک میرخان شێروانی، هەولێر، بە مێژووی ٢٩ی حوزەیرانی٢٠٠٨.
- دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا، هەولێر، بە مێژووی ١٥ی مارتی ٢٠٠٨.
- سەعید ئاغای ڕۆستیێ، هەولێر، بە مێژووی ١٦ی مارتی ٢٠٠٨
- عارف حەسەن خەیلانی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.
- عەبدولڕەحمان وەرتی، هەولێر، بە مێژووی ٣ی مارتی٢٠٠٨.
- عزەت سلێمان بەگ، سۆران، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.
- عەزیز حەمەدئەمین ماویلی، گوندی میراجیا، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.
- وەسمان محەمەد عەلی ئاغا، گوندی بێشووک، بە مێژووی ١٤ی مارتی ٢٠٠٨.
- دوکتۆر محموود عوسمان، بەغدا، بەمێژووی ١٩ی حوزەیرانی٢٠٠٨.

- هەڵگورد عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، هەولێر، بە مێژووی ٢ی شوباتی ٢٠٠٨.
- هەمزە عەبدوڵڵا، ئەنجامدانی: سدیق ساڵح و عەبدولڕەقیب یوسف، سلێمانی، ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٨.
- هیوا عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، سلێمانی، بە مێژووی ٩ی شوباتی ٢٠٠٧.

یادداشتەکان

أ- بە زمانی کوردی

- بەکر عەبدولکەریم حەوێزی(رەئیس بەکر)، گەشتێک بە کۆماری مەهاباددا، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.
- زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، بیرەوەریەکانم لە ساڵانی ١٩٤٣-١٩٧٧دا، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی، بێ ساڵی چاپ.
- شاکر فەتاح، ئاوێنەی ژینم یاداشتەکانی شاکر فەتاح، رێکخستن‌و لێکۆلینەوەی: ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣.
- عبدالله احمد رسولا پشدەری، یادداشتەکانم، بەشی یەکەم، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٩٢.
- عەبدوڵڵا ئەحمەد رەسول پشدەری، پاشکۆی یاداشتەکانم لە شۆڕشی ئەیلولی مەزن، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی، ٢٠٠٧.

- محەمەد مەلا قادر، خەباتنامە- کورتە مێژووی پارتیو کولتووری بارزانیی نەمر، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧.

ب- بە زمانی عەرەبی

- محسن دزەیی، احداث عاصرتها- الجزء الثاني، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٣.

کتێبە چاپکراوەکان

أ- بە زمانی کوردی

- ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، ڕەواندز، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- طارق جامباز، حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥.
- چالاک میرانی، ڕواندز قەڵای خەباتو کوردایەتی((بزاقی سیاسی، ڕۆڵی کەسایەتیەکان، ڕووداوەو کارەساتەکان))، چاپخانەی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- زار کرمانجی ١٩٢٦/٥/٢٥-١٩٣٢/٧/٢٣ یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری رواندز، ئامادەکردنو پێشەکی:د.کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠١.
- سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی، کۆکردنەوەیو لە چاپدانی دەزگای ئاراس، بەسەرپەرشتی: د.کوردستان موکریانی، بەرگی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧.

هەواڵنامەی کتێب

- فەیسەڵ دەباغ، حزبی((هیوا))و شۆڕشی((۱۹٤۳-۱۹٤٥))ی بارزان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ۱۹۹۷.
- کەیوان ئازاد ئەنوەر، حەمە رشید خانی بانە، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی، ۲۰۰۱.
- محەمەد عەبدوڵڵا کاکە سوور، ڕۆڵی سیاسیو کەلتوریی ئەفسەرانی کورد لە بزاڤی کوردایەتیی کوردستانی باشوردا(۱۹۲۱-۱۹٤٥)، چاپی یەکەم،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، هەولێر، ۲۰۰۰.
- محمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان نامەو دۆکومێنت، بەرگی یەکەمو دووەم، چاپی دووەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ۲۰۰۳.
- مەسعود بارزانی، بارزانیو بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ۱۹۳۱-۱۹٥۸، وەرگێرانی: سەعید ناکام، چاپی یەکەم، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ۱۹۹۸.
- مەسعود بارزانی، بارزانیو بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد شۆڕشی ئەیلوول ۱۹٦۱-۱۹۷٥، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ۲۰۰٤.
- مەهدی محەمەد قادر، پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عیراق۱۹٤٥-۱۹٥۸، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ۲۰۰٥.
- میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێرانی: عەبدولخالق علائەدین، دەزگای چاپو پەخش سەردەم، سلێمانی، ۲۰۰۲.

هەزارنامەی کتێب

- نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان ڕێبەندانی ١٣٢٤- سەرماوەرزی ١٣٢٥ کورد لەگەمەی سۆڤێتی دا، چاپی دووەم، سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- د.واحد عومەر محێدین، دانووستانەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی ی کوردو حکومەتەکانی عیراق(١٩٢١-١٩٦٨)" لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی"، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ب- بە زمانی عەرەبی

- حبيب محمد كريم، تأريخ الحزب الديمقراطي الكوردستاني- العراق(فی محطات رئيسية)١٩٤٦-١٩٩٣، الطبعة الاولی، مطبعة خەبات، دهۆک، ١٩٩٨.
- ميڤان عبدالرحمن بادي، الحركه القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، مطبعه وزراة التربية، اربيل، ٢٠٠٥.
- وليم ايغلتن الابن، جمهورية مهاباد" جمهورية ١٩٤٦ الكردية"، ترجمهة: جرجيس فتح الله، الطبعة الثانية، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ١٩٩٩.
- هاوار صادق، فصول مأساوية لجريمة منسية(قصة اباده أسرة حمدأغا ميرگەسوری)، الطبعة الاولی، اربيل، ١٩٩٦.

گۆڤار

د. موکەڕەم تاڵەبانی، کۆمەڵەی دارکەرو پارتی هیوا چۆن دامەزران؟!!، گۆڤاری ڕەنگین، ژمارە(٥٢)، بەغدا، ١٩٩٣.

ڕۆژنامەکان

أ- بە زمانی کوردی

- ئازاد جوندیانی، لە یادی ٣٦ ساڵەی کۆچی دوایی باوکماندا ئەو کەسەی بۆ کوردایەتی لە دایک بووو هەر لەو ڕێیەشدا سەری نایەوە، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٤٨٩) و(٤٤٩٠)، ٢٠٠٨/٢/٦ و ٢٠٠٨/٢/٧.
- زینەل خەیری، لە ئەرشیفی شانۆی سۆران شانۆگەری (دڵدار و پەیمانپەروەری) ڕواندوز ١٩٤٣، ڕۆژنامەی زاری کرمانجی، ٢٠٠٥/١٠/٣١.
- کامەران ئەحمەد دیاب، وەهاب ئاغای رواندزی، ئەو مرۆڤەی لە وەڵامی ئەدمۆندزدا گوتی: بە هەشتێک بارزانی تێدا نەبێ نارۆمە ناوی، ڕۆژنامەی زاری کرمانجی، ژمارە (٢٣)، ٢٠٠٥/١١/٢١.
- هەڵگورد عەبدولوەهاب، وەهاب ئاغای رواندزی ئەستێرەیەکی لە بیرکراوی ڕێگای رزگاری کوردستان، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٣٥٩٠)، ٢٠٠٥/٢/٧.

ب- بەزمانی عەرەبی

فرنسو الحريري

- فى ذكرى مرور ستة أشهر على وفاة المرحوم عبدالوهاب محمد على اغا- جنديان، جريدة التأخي، العدد (١١٠٩)، ١٢ أب ١٩٧٢.
- في الذكرى الاربعينية لوفاه المناضل وهاب محمد على اغا، جريدة التأخي، العدد (٩٦٨)، ١٩٧٢/٣/١٨.

هەوالنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

پاشکۆکان

پاشکۆی ژمارە (١)

نامەی وەهاب ئاغا بۆ حەمە ڕەشید خانی بانە، کە تێدا داوای پێداویستی هێزەکەی دەکات

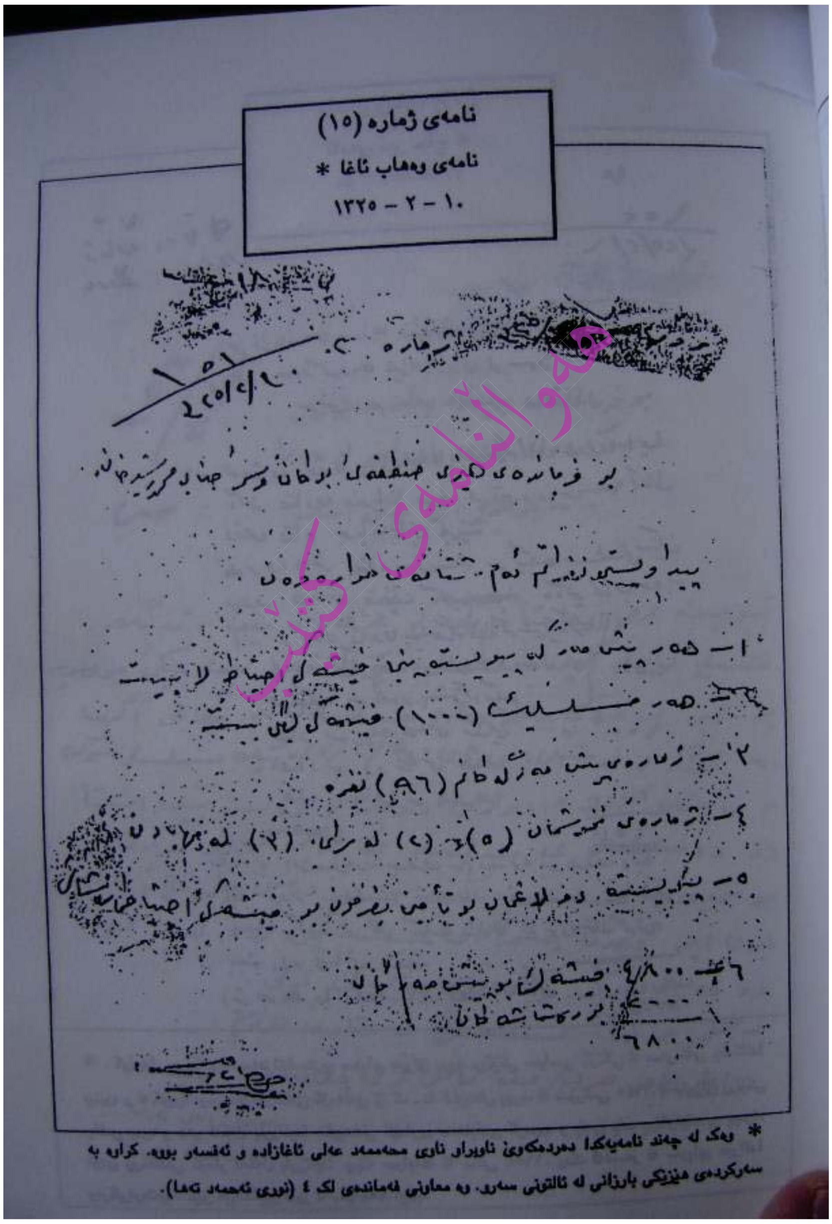

نامەی ژمارە (١٥)

نامەی وەهاب ئاغا *

١٠ - ٢ - ١٣٢٥

بۆ فرماندەی کاتی منطقەی بارزان ... جناب حمە رشید خان

١- هەر پێشمەرگەیەک ... فیشەکی احتیاطی لا بێت

هەر ... (١٠٠٠) فیشەکی لای بێت

٢- ژمارەی پێشمەرگەکانم (٩٦) نفرە

٤- ژمارەی نەخۆشمان (٥) ... (٢) ... (٢) ...

٥- پێویستە ... فیشەکی احتیاط ...

٦- ٦٨٠٠ ...

* یەک لە چەند نامەیەکدا دەردەکەوێ ناوبراو ناوی محەممەد عەلی ئاغازادە و ئەفسەر بووە. کراوە بە سەرکردەی هێزێکی بارزانی لە ئالتونی سەرو. وە معاونی فەرماندەی لک ٤ (نوری ئەحمەد تەها).

پاشکۆی ژمارە (٢)

وەڵامی حەمە ڕەشید خانی بانە بۆ وەهاب ئاغا

[illegible] سوپای [illegible]

هیزی

دیموکراتی کوردستان

[لکی بوکان]

بروار ۱۳۲۰/۴/۲۰

ژماره ۲۲۹

بو معاونی فرماندهی لکهی [illegible] سهردار ئاغای وهاب ئاغا

وهرامی / فیشک و دهوهلاغ

ئیشارهیه به نوسراوی ژماره ۱۱ روژی ۲۲/۴/[illegible]تان

١- [illegible] مهعلومیت [illegible] نیه که هیچ [illegible] بهرامبهر به هیزیکی [illegible] [illegible]. البته [illegible] [illegible] زور [illegible]

٢- ئیستا جاری فیشک نیه بهلام [illegible] فیشکمان بو هات به پی لازم بوتانی ئهنیرم.

٣- بو [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

هەواڵنامەی کتێب

پاشکۆی ژماره (٣)

دەقی نامەی وەهاب ئاغا بۆ حەمە ڕەشید خانی بانە، کە تێدا گلەیی لە بارودۆخی هێزەکەی دەکات

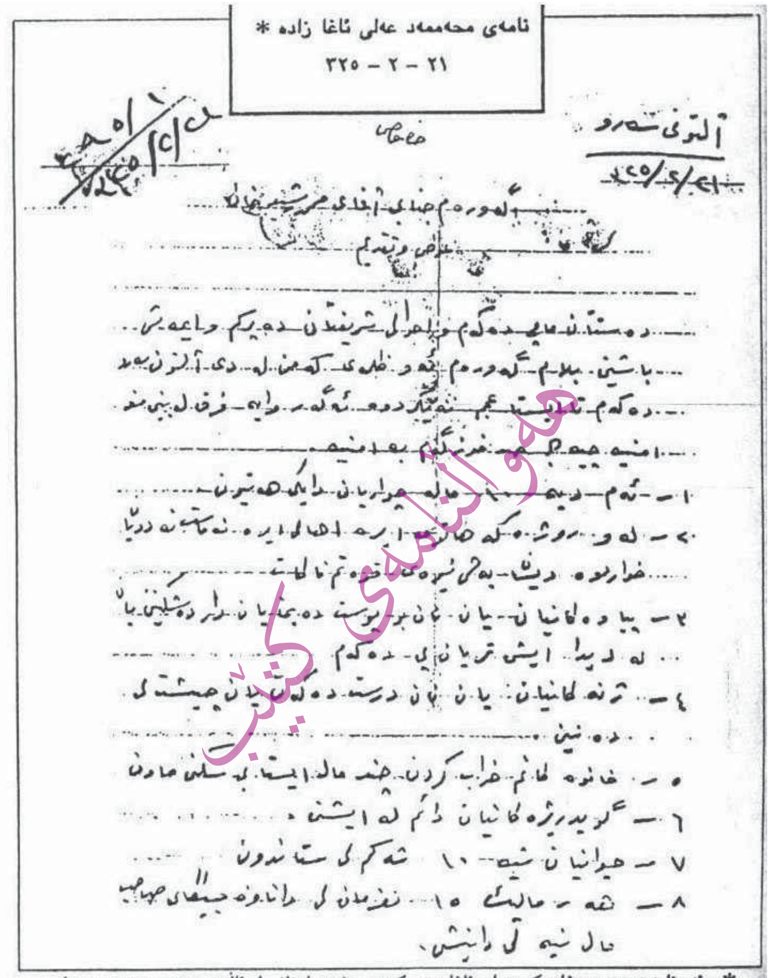

نامەی محەممەد عەلی ئاغا زادە *

٢١ - ٢ - ٣٢٥

* - ئەم نامەیە دەری دەخات کە وەهاب ئاغا سەر کردەی هێزی بارزانی لە ئالتونی سەرو محەممەد عەلی ئاغا زادەیە..

- بەشێ ئلدی ئەم نامەیە لە (کۆماری میللی مەهاباد)دا بە تایبکراوی بلاکراوەتەوە.

نامەی وەهاب ئاغا *

١٦ - ٢ - ١٣٢٥

بەروار ١٦/٢/١٣٢٥ ژمارە ٥

بۆ فەرماندەی حیزبی منطقەی بۆکان

لە سەواو

موضوع: تقریر و وضعی منطقە حرکات

١- ئەوا بخطیکی پیشکەش کرد نەخشەی منطقە و هەر قوڵەکانی تیا ڕەسم کراوە

٢- زۆر ماشینی بە بار لە شار دەرکەوتن بەرەو دەربەند [illegible]

٣- طیارە یانیە قەلای (کرتکەڵە) نیشتوون و دەضوە [illegible]

٤- دەوشی لە اطراف صالحاوا و تەپەی مالان خەندەقیان زۆر هەڵکەندوە و بە گەرمە ایشو کار دەکەن

٥- خەبەرمان ئەوا عەدەی عبدالرحمن حەسن بەدەم تا ئیستا نەهاتی:

٦- ترهاتی ناخۆشیان ١٢ نفرە ئەگەر مقداریکی تر نوێنیان بۆ بە [illegible] حزبیا دەکەوون،

٧- ئەو نامەی لە [illegible] حقە خراب بوە پیش مەرگەکان ما یون

٨- اعاشە [illegible] امر بفەرمون مقداریکی کافی ارزاق احتیاط لامان بیت،

٩- هیچ نفطمان نیە امر بفەرمون بۆ نفط،

١٠- ئیستا خەبەرم دەزانی لە اغایانی [illegible] حزبی [illegible]
تالاوا خەبریان بۆ اهالیە کەیان
ناردوە کە ببەوی بە حزبی [illegible]
[illegible] هجوم دەکات

[illegible]

هەوالنامەی کتێب

* ئەو نەخشەیەی «مخطط» کە لە خالی یەکەمی نامەکەدا دیاردی بۆ کراوە لە گەڵ ئەم نامەیەدا نەبوو، نەمبینی فەوتابێ..

پاشکۆی ژمارە (٤)

نامەی وەهاب ئاغا بۆ فەرماندەی ناوچەی بۆکان لە سەرا

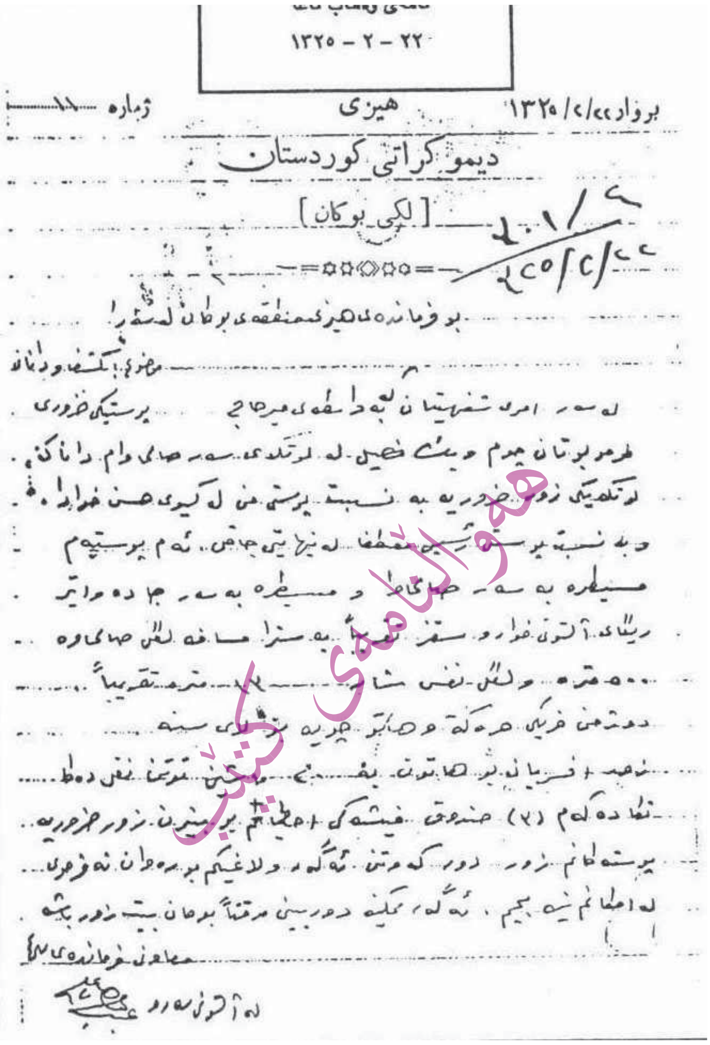

١٣٢٥ - ٢ - ٢٢

بروار ٢٢/٢/١٣٢٥ هێزی ژمارە ١١

دیموکراتی کوردستان

[لکی بوکان]

بو فرماندەی هێزی منطقەی بوکان لە سەرا!

[illegible]

[illegible]

[illegible]

پاشکۆی ژمارە (٥)

دەقی نووسراوی جەعفەری کەریمی، بۆ حەمە ڕەشید خانی بانە، بە مەبەستی پێشکەشکردنی سوپاس و پێزانین بە وەهاب ئاغا و هاوڕێکانی

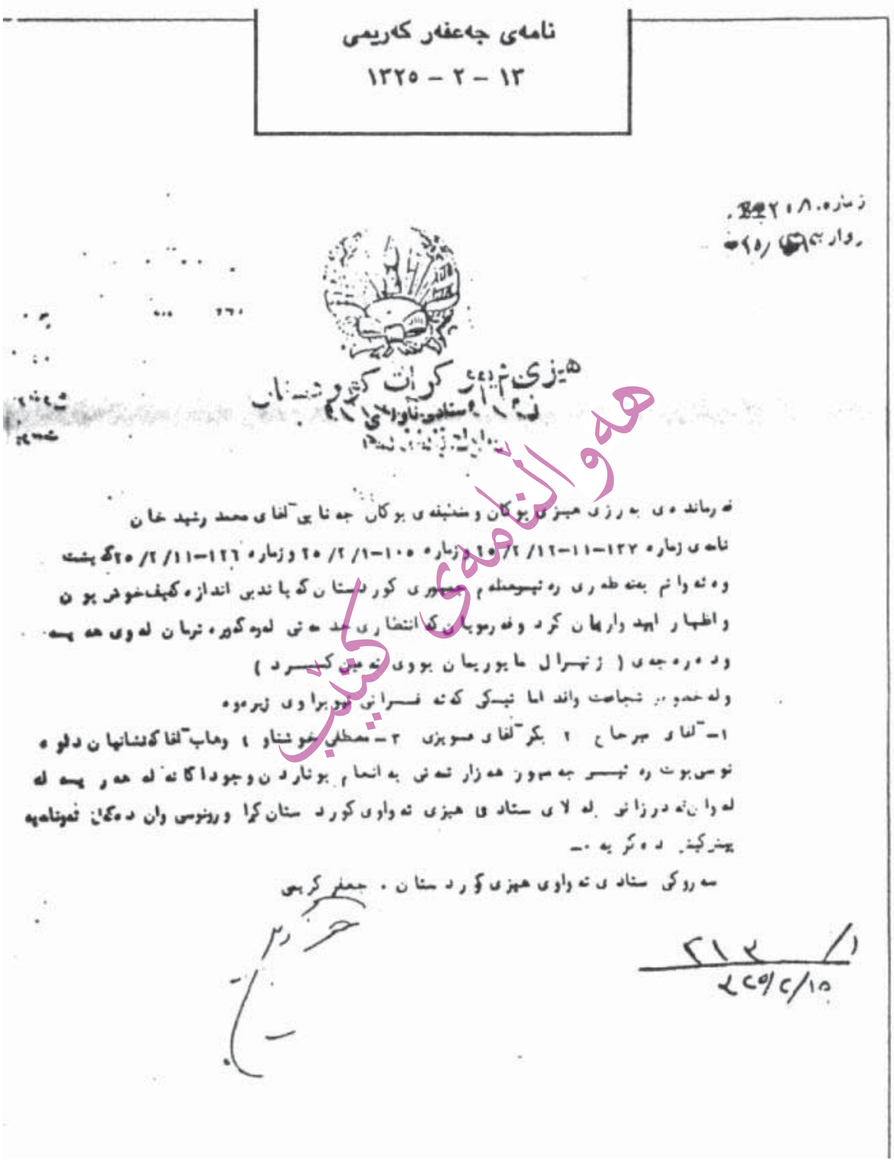

نامەی جەعفەر کەریمی
١٣ - ٢ - ١٣٢٥

فەرماندەی بەرزی هێزی بوکان و شنێنەی بوکان جەنابی آقای محمد رشید خان
نامەی ژمارە ١٢٧-١١-١٢/ ٢/ ٢٥ و ژمارە ١٠٥-١/ ٢/ ٢٥ و ژمارە ١٢٦-١١/ ٢/ ٢٥ گەیشت
وەئەوانم بەتەطەری رەئیسجمهوری کوردستان کە بائەندی ئەندازە کەیفخوش بون
واظهار امیدواریان کرد وە رەوبیان کە انتظاری ئەدەن لەو گورە تریان لەوی هەیە.
وە دەرەجەی (ژنەرال مایوریان بووی تعیین کرد)
و لە خەو ... شجاعت واند اما تیکی کە نەفەرانی بووبراوی ژیرەوە
١- آقای میرحاج ٢- بکر آقای مەنگوری ٣- مصطفی خوشناو ٤- وهاب آقا کە نشانیان دلوە
نوسیبوت رەئیسی جمهور هەزار تمەنی بە انعام بو ناردن و جودا کانە لە هەر یەک لە
لەوانە دەرزانیوە لە لای ستادی هێزی تەواوی کوردستان کرا و رونوسیوان دەگەل نمونامەیە
پێشکێش دەکریەوە.
سەروکی ستادی تەواوی هێزی کوردستان . جعفر کریمی

هەواڵنامەی کتێب

پاشکۆی ژمارە (٦)

نووسراوی حەمە ڕەشید خانی بانە، سوپاس و پێزانین بۆ وەهاب ئاغا و هاوڕێکانی

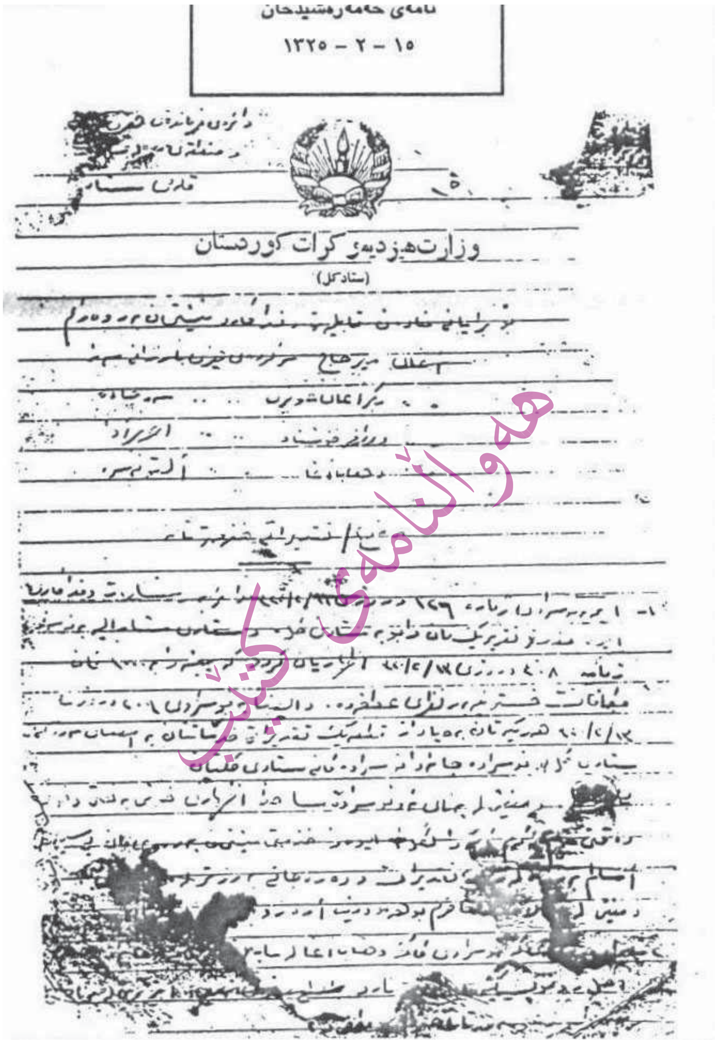

نامەی حەمەرەشیدخان

١٥ - ٢ - ١٣٢٥

وزارت حزب دیموکرات کوردستان

(ستاد کل)

هەواڵنامەی کتێب

پاشکۆی ژمارە (٧)

نامەی وەهاب ئاغای لە وەڵامی سوپاس و پێزانین

نامەی: وهاب آغا
١٣٢٥/٢/١٧

ژمارە ٦ | هیزی |
ديموکراتی کوردستان
[لکی بوکان]

بو فرماندەی هیزی منطقەی بوکان لە سەرا

موضوع: جوابی فرمانی ژمارە ١٧٥

ژمارە٦ | هیزی | ١٣٢٥/٢/١٧

ديموکراتی کوردستان

[لکی بوکان]

بو فرماندەی هیزی منطقەی بوکان لە سەرا

موضوع : جوابی فرمانی ژمارە ١٧٥

گەورەم فرمانتان گەیشت کە دائر بە تقدیراتی ئیمە . گەورەم ایمە غیرەز واجبی رسمی و وطنی چی زیادمان نەکردوە و ئەگەر هەرمان گیانمان بەخش کەین لە ریگای ازاد کردنی نشتمانی عزیز هیشتا کەمە و هەر دەم آمادەین بو فیدا کردن لە ژیر قدمی مبارکی رئیس جمهوریتی خوشەویستمان و تاقە استیرەی هەو کوردستان و زور سوپاسی ستاد کل دەکەین کە دیارە لە پیش سەرکەکانی غافل نیە تکا دەکەین نوسراوی ژمارە حەفتمان پیش کەشی ستادکل بفرمون ایتر چاوەنوری هەو فرمانتانین گەورەم . التونی سەرو

سەرکردەی هیزی بارزانی

پاشکۆی ژمارە (٨)

وەهاب ئاغا لە بەندیخانە

هەواڵنامەی کتێب

له ناو دوشه‌كدا له‌ی حق سینراوه

مژده‌ی رزگاری به خوینا نوسراوه

من ره‌نگه ئالم بری خوشی ده‌وری

ئازادی بو ر دیلی ده‌ر به‌ده‌وری

به یادگاری دو روژی ژیانم لا ت

بست

المحکوم بالاعدام فی بغد

المحامی عبدالوهاب مرعی

رواندزی

٦/٧/٤٦

هەواڵنامەی کتێب

پاشکۆی ژماره (٩)

دەقی سوپاسگوزاری بنەماڵەی وەهاب ئاغا بۆ مەلا مستەفای بارزانی و مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ بەشدار بوونیان لە پرسەی ناوبراو

شكر الى السيد البارزاني و المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني

نحن أخوان و أفراد عائلة المرحوم الفقيد عبدالوهاب محمد على اغا جنديان نقدم خالص شكرنا الى الاب العطوف سيادة والدنا الكبير السيد مصطفى البارزاني رئيس الحزب الديمقراطي الكردستاني لشمولنا بعطفه الابوي بايفاد نجليه السيدين ادريس و مسعود البارزاني للحضور فى مجلس الفاتحي المقام على روح الفقيد كما و نشكر جميع اعضاء المكتب السياسي الموقر و اللجنة المركزية للحزب الديمقراطي الكردستاني و نرجوا الله ان يحفظهم ذخرا لشعبنا الكردیً و بمدهن عمرهم انه سميع مجيب.

عن عائله الفقيد

رشيد محمد على اغا – جنديان

جريده التأخى، السبت، العدد(٩٦٣)، ١٩ شباط ١٩٧٢، ص ١١.

پاشکۆی ژماره (١٠)

دەقی سوپاسگوزاری بنەماڵەی وەهاب ئاغا ئەو کەس و لایەنانەی بەشداریان کردووە لە پرسەی ناوبراودا

نحن احمد و سعيد و رشيد وعثمان و دلاور و شاسوار اولاد محمد علیّ اغا جنديان اصاله عن انفسنا و نيابه عن كافه افراد عائلة فقيدنا المرحوم شقيقنا عبدالوهاب محمد على اغا جنديان تقدم خالص شكرنا لجميع الذوات الذين تجشموا عناء السفر للحضور الى مجلس الفاتحة من مسؤولى الحكومة او الذين ارسلو البرقيات و الرسائل راجين من الله ان لايريهم اى مكروه انه سميع مجيب.

عن عائله الفقيد

رشيد محمد على اغا – جنديان

جريده التأخى، السبت، العدد(٩٦٣)، ١٩ شباط ١٩٧٢، ص ١١.

هەولێرنامەی کتێب

پاشکۆی ژماره (١١)

دەقی ئەو نووسینەی کە لە چلەی کۆچی دوایی وەهاب ئاغا لە ڕۆژنامەی (التآخي) ژمارە (٩٦٨) لە ١٩٧٢/٣/١٨، نووسراوە

في الذكرى الاربعينية لـوفاة المناضل وهاب محمـد علي اغا

قبل اربعين يوما ، وفي يوم من ايام الشتاء القارصة البرد ، وفي قرية وادعة نائمة في احضان الجبال الشم ، في منطقة كەلالە ، فاضت الى بارئها روح احد الثوار الاكراد ، احد المساهمين الفعليين في الحركة الثورية الكردية ، السيد وهاب حاجي محمد علي آغا .

لقد كان الفقيد احد الرفاق المقربين الى السيد مصطفى البارزاني ، تحلى بالروح الوطنية والقومية الكردية منذ شبابه ، واشترك في ثورتي بارزان الاولى والثانية وبعد اخماد هذه الحركات من قبل الحكومات الملكية الرجعية العميلة التجأ الى جمهورية مهاباد وساهم في الحركة الثورية الكردية هناك . وبعد سقوط الجمهورية وعودته الى العراق حكمت عليه محاكم العهد البائد بالاعدام ، غير ان السلطات الرجعية لم تجرأ على تنفيذ الحكم به ، فظل في السجن سنوات عديدة . واشترك في الثورة الكردية الاخيرة التي قادها البارزاني ، منذ بدايتها بعزيمة قوية وحماس لايكل ، وتحمل الكثير من النكبات والاضرار نتيجة ذلك . وانتخب عضوا في مجلس قيادة الثورة والمكتب التنفيذي مرات عديدة ، وظل يساهم في الثورة وفي الحركة الوطنية الكردية بأخلاص الى يوم وفاته حيث توفي بصورة فجائية أثر اصابته بسكتة قلبية

لقد عرف المرحوم وهاب آغا بروحه المرحة وبحبه البلاده وايمانه بمستقبلها ، كما عرف بصلابته وعدم مساومته مع اعداء الحركة الوطنية الكردية الذين كانوا يريدون استغلال امثاله لمحاربة حركة شعبهم . ان وهاب آغا يمثل جيلا من الملاكين الصغار الوطنيين الذين لعبوا دورا هاما في الحركة الوطنية ، وبين هؤلاء يمثل تلك الفئة التي ابت الا ان تربط مصيرها بحركة شعبها لتحقيق امانيه القومية التي توجت باقرار حقه في الحكم الذاتي ضمن الجمهورية العراقية .

وتشاء الصدف ان يوافي الاجل فقيدنا المرحوم وهو يقوم مع ابنائه بتنظيف سطح داره من الثلج المتراكم عليه ، وفي منطقة جميلة من كردستان تحطيها الجبال الشم التي احبها وتغنى بها وكان يود ان يموت في احضانها تحية الى روح وهاب محمد علي آغا الطاهرة ، وتحية الى كل مناضل مخلص ضحى في سبيل شعبه ووطنه ، وتحية الى كل الثوريين الصامدين الذين مازالوا ينتظرون ومابدلوا تبديلا ..

هەوڵنامەی کتێب

پاشكۆی ژماره (١٢)

في ذكرى مرور ستة أشهر على وفاة المرحوم
عبدالوهاب محمد علي اغا- جنديان

بقلم فرنسو الحريري
مسؤول منظمة الحزب الديمقراطي الكردستاني
في منطقة گلالة

في شباط الماضي و فى منطقة گلاله توقف قلب المناضل و الوطني الكردي عبدالوهاب محمد علي اغا جنديان المعروف بعبدالوهاب الراواندوزي- عن الخفقات و ايلم روحه الى باريه بهدوء وأطمئنان يختلف تماما عن حياته العاصفة الملئيهة بجليل الاعمال و الماثر الوطنيه، و صنوف المشاق و المتاعب التي حمل عبئها قبله الكبير المفعم بحبه شعبه ولم يكمل الستين عاما من عمره.

ولد الفقيد فى العام ١٩١٢ فى رواندوز ز واكمل دراسته الابتداية فيها ثم رحل اربيل و دخل متوسطتها فى العام ١٩٣١ الا ان الظروف السياسية التىّ كانت تمنع كثيرا من شبان الاكراد من الخلود الى الاستقرار و الهدوء و متابعة الدراسة اوت الى ترك الدراسة و النحراط فى صفوف المواطنين الاكراد المنظوين الى الحركات الوطنيه الكردية فكان له شرف العضوية فى اول الاحزاب الوطنية الكرديهة العراقية وهو حزب- هيوا- السري كما كان احد العاملين المجاهيدين بلسانه ويده فى الثورات الوطنية علم الحكم

الملكيّ منذ العام ١٩٤٣ حتى ١٩٤٥ وقد كان من جمله اعوان السيد مصطفى البارزاني الذين رافقوه الى المنفى فى العام ١٩٤٥ وقد استقر به المقام فى مهاباد حينما اعلنت الجمهوريه ذات الاستقلال الذاتى بزعامه القاضي محمد وقد عين فى جيشها المؤلف برتبة رائد. وكان احد مؤسسي الحزب الديمقراطي الكردستاني فى السادس عشر من اب ١٩٤٦ واحد الموقعين عيى وثيقة تشكلية- وقد اورد- ايكلتون فى كتابة- جمهورية مهاباد. ذكره ونوه به بوصفه احد اعوان السيد البارزاني من الشخصيات العسكرية فى جيش مهاباد. وبعد ان اخطر هو وصحبه على ترك عاصمة الجمهورية على اثر نهاية عمر تلك الجمهورية الفقيه اصيب بمرض التيفوس فاخطر الى العودة الى اهله و ذويه غير عابئ بحكم الاعدام من العام ١٩٤٧ ولم يطل به الذمن حتى قبضت عليه السلطات العراقية و ساقته الى سجن الموصل و ادوع زنزانه الاعدام بعد تطبيله بالحديد مع صحبه الاخرين وقد ثبت حكم الاعدام عليه، وقض فى زنزانته ثلاثه سنوات وبضعه اشهر ثم خفض حكم الاعدام الى الاشغال الشاقة المؤبدة.

وثم اطلق سراحه فى العام ١٩٥٣م فعاد الى مسقط راسه وسكن فى بيشو- جنديان. حتى اندلعت نار الثوره الكردية فى ايلول١٩٦١ و بادرت السلطات العراقية الى القاء القبض عليه قبل ان يتسنى له الالتحاق باخوانه ونفى الى اربيل وبقى هناك حتى اطيح بحكم عبدالكريم قاسم واعلنت هدنة مؤقتة سنه ١٩٦٣ واذ ذاك عاد الى مسقط راسه و التحق رأسا بقوات الثورة واصبح

عضوا فى مجلس قيادة الثورة ثم انتخب عضوا فى الكتب التنفيذي لمجلس قيادة اليورة.

تلك هى نبذه صغيرة عن حياة فقيد الثوره الكردية المناضل عبدالوهاب محمد علي جنديان. تحفا فى دقائقها بانكار الذات وبالحب العميق لوطنه الجاهدة فى سبيل تحرره، ان ذكرى المناضل عبدالوهاب لهى ذكرى عزيز جدا فى قلب كل وطنى مخلص و لاسيما اخوانه و زملائه الذين رافقوه والتقوا في هذا السبيل الشريف المحفوض بالمهالل و الاخطار. و ليس اثمن شئ من خلود الذكر فى هذا المجال. و تركك فى الدنيا و ياكأنها – تجاوز سمع المرو انمله العشر.

جريده التأخى، العدد(١١٠٩)، ١٢ أب ١٩٧٢، ص ١٣.

هەوالنامەی کتێب

ملخص البحث باللغة العربية

تحققت الحركة التحررية الكوردية بنضال الكثيرين من المناضلين والوطنيين، ولكن فى كثير من الأحايين تخلو صفحات التأريخ من الاشارة بدور الكثيرين منهم، ولم يأخذوا حقهم من هذا المضمار، ومن هنا تجدر الاشارة الى أن وهاب أغا الرواندزي واحد من الذين لم يذكرهم التأريخ، ولاجل إزالة الستار عن بعض الجوانب الغامضه وتصحيح بعض المعلومات الواردة فى بعض المصادر التأريخية جعلنا هذه الشخصية موضوعا لهذا العمل الاكاديمي.

ولاشک في أن الشخص الذي يأخذ على عاتقه هذه المسؤولية يواجه الكثير من العقبات، كتناثر المعلومات عن هذه الشخصية بين صفحات المصادر التأريخية، وقلة المعلومات عنها، فهذا يحتاج الى جهد، هذا من جهة. ومن جهة أخرى، يحتاج هذا البحث الى دراسة ميدانية، ومن الصعوبات التى واجهناها فى هذا المحور هو عدم بقاء العديد من أقارب هذه الشخصية على قيد الحياه، وأن بقوا فهم لايدلون بمعلومات مفيدة او لاتستطيع مقابلتهم لكونهم فى مراتب حكومية او حزبية رفيعة. ولكن اى عائق من هذه العوائق لم يحل دون انجاز هذا العمل.

يتألف البحث من مقدمة وفصلين واستنتاجات:

الفصل الاول يضم محورين، المحور الاول مخصص للحديث عن تأريخ عائلة وهاب أغا و حسم مسألة تأريخ ولادته، ومستواه

فى القراءة. وفى المحور الثاني، تمت الاشارة الى هذه البيئة التى أثرت في حياة وهاب أغا وكان عاملا لتشجيعه ونشئته.

الفصل الثاني يضم محورين، فى المحور الاول تحدثنا عن بدايات العمل التنظيمي له، فى حزب هيوا مع مؤازرته لمصطفى البارزاني بعد عودته الى بارزان عام ١٩٤٣ و اشعال ثورته، وفي المحور نفسه تحدثا عن أعمال و نشاطات وهاب أغا فى جمهورية كوردستان. و فى المحور الثاني ألقينا الضوو على نشاطات وهاب أغا فى معتقله وكذلك بعد تحريره، ثم تحدثنا عن دوره ونشاطه فى ثورة ايلول.

وهذا العمل كغيره من الاعمال لايخلو من العيوب والهفوات يحتمل النقد والملاحظات، لذا نأمل أن ينظر اليه بنظرة ناقدة لكي نكون على بينة من هذه العيوب و الهفوات. وكان الله فى عوننا.

Nothing could cease us composing such a research which includes an introduction, two main sections, and finally a conclusion.

The first section consists of two axes:

The first one is devoted to his family's background, to shed a light on birth and education process.

The second one is to put light on both the environment and its influence that encouraged him to be of that figure at the time.

The second section is also of two axes:

The first one is about his first work in group in disciple association and Hiwa party and providing Mustafa Barzani with giving hand afterwards he was back in 1943 to continue his revolution. There is also something concerning his fabulous contribution in Kurdistan republic.

While in the second axis there is an enormous talk tends to the activity of Wahab during being under arrest in a cell and after release, then in the September revolution his figure was shown.

Frankly speaking, the paper, of course, seems to have creditable points, so, what is meant here is that it should be looked and read with considering weak and critical spots. God help us all.

کورتەی باسەکە بە زمانی ئینگلیزی

(Abstract)

The Kurdistan liberation movement has been done and performed by too much attempt on the part of some self-sacrificed strivers, whereas, the name of some of them, most of the time, haven’t been recorded in history or have been done for their rights of being talked about.

So, some may be able to say that, including them, Wahab Agha Rwandzi could be encircled in the frame that not only hasn't been talked about, but he's also not given the full right of being concerned and unmasked his potential talents.

That's why, besides it's already our intention, we're going to reveal all the mistaken and unsaid prominent things about his brilliant role and efficiency.Without the least doubt, doing such a thing will bring us obstacles. Such as; dispersed comments regarding him and existing only a few resources for which a lot of time is required to search.

On the other hand, a part of the research needs outdoor working that is thought to be a bit of trouble for us, still the trouble may be whether due to the lack of information acquired by some of his close friends who are likely not ready to give comment about him or perhaps they are dead.

Proudly saying, plus having barriers mentioned above,